

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
MENŲ FAKULTETAS
AUDIOVIZUALINIO MENO KATEDRA

Audiovizualinio meno specialybės IV kurso studento

Arnoldo Kazlausko

Diplominis darbas

SOCIALINĖ KRITIKA MENE: VARTOJIMO KRITIKOS APRAIŠKOS INSTALIACIJOJE
INSTALIACIJA „ELDORADAS ARBA PAŽADĖTOJI ŽEMĖ“

Darbo vadovas: lekt Remigijus Venckus

Šiauliai, 2011

SANTRAUKA

Jau kuris laikas filosofijos, politikos, sociologijos mokslų atstovai domisi socialine kritika. Taip žengiama į naują tyrimų erdvę, kuri prisideda prie platesnio visuomenės ir kultūros raidos suvokimo. Taigi šiuo požiūriu ir šis bakalauro darbas yra aktualus bei turintis naujumo efektą.

Moksliniame diskurse kyla klausimas: kiek plačiai šiuolaikinis menas naudojamas masiniam vartojimui, vartojimo ir pop kultūrai viešinti ir kritikuoti?

Taigi baigiamojo darbo tikslas – identifikuoti vartojimo kritikos apraiškas instaliacijų mene. Darbe užsibrėžti tokie uždaviniai: aptarti socialinės kritikos kilmę, pagrindinius raidos bruožus, vartotojiškos visuomenės sąvoką, jos bruožus, meną, kaip socialinės kritikos išraišką, instaliacijos meno vartojimo kritikos apraiškas, išanalizuoti lietuvių ir užsienio kūrėjų instaliacijas vartojimo kritikos tematika.

Atlikus analizę paaiškėjo, kad socialinė kritika aprėpia ir analizuoja socialines struktūras, vėliau ieško praktinių sprendimų, specialiųjų priemonių, radikalių reformų ar net revoliucinių pokyčių šioms problemoms įveikti. Šios kritikos objektais gali tapti įvairūs socialiniai, politiniai ar kito pobūdžio įvykiai, socialinių grupių, mažumų, individų patirtis tam tikrose situacijose ar susidariusiose sąlygose.

Vartojimas suprantamas kaip būtinas, natūralus dalykas, tačiau jis gali būti neribotais norais ir troškimais motyvuotas neesminių gėrybių ir paslaugų vartojimas. Postmodernios visuomenės vartojimas didžiąja dalimi yra ženklų-prekių vartojimas.

Socialinio meno funkciją gali prisiimti dauguma meno šakų: vaizduojamoji dailė, teatras, kinas, fotografija, literatūra, muzika, šiuolaikinio meno formos. Socialinės kritikos formos mene susijusios su estetikos, turinio, išraiškos kategorijomis. Meno socialumas suvokiamas dvejopai: ir kaip emocinis ar estetinis poveikis suvokėjui, ir kaip aktyvus menininko reagavimas į socialinius, kultūrinius, politinius pokyčius, bandymas užčiuopti visuomenės pulsą.

Atlikta užsienio ir lietuvių menininkų instaliacijų analizė parodė, kad socialinė, visuomenės ir vartojimo kritika nėra svetimas reiškinys šioje konceptualiojo meno kryptyje.

Daugumoje nagrinėtų instaliacijų yra dažnai naudojamas minimalistinis stilius, problematiką stengiamasi pateikti naudojant simboliais paverstus objektus.

SUMMERY

In the latter period of time the philosophers, political scientists and sociologists are interested in social criticism. This is the step into new space of researches and it will help to understand the social and culture development better. So from this viewpoint this bachelor work has the effect of being topical and new.

The scientific discourse raise the question: how widely the modern art is used to criticize the mass consumption, to publicize and criticize the consumption and pop culture?

So the aim of this final work is to identify the manifestation of consumption criticism in the art of installations.

The goals are: to discuss the origin of consumption criticism; the main features of this process, to discuss the concept of consumption society, its features; the art, as manifestation of social criticism; to analyze lithuanian and foreign artists' installations, related with consumption criticism.

When the analysis is done, it emerged that the social criticism covers and analyzes the social structures, then looks for practical solutions, special means, radical reforms or even revolutionary changes for these problems to overcome. The objects of this criticism can be various social, politic or other events, the experience of social groups, minorities, individuals in some situations or comprised conditions.

The consumption is understood as necessary, natural phenomenon; however it can be the consumption of inessential goods and services, motivated by unlimited desires and wishes. The consumption of postmodern society is largely the consumption of brands-commodities.

A lot of arts can have the function of social art: descriptive art, theatre, cinema, photography, literature, music, forms of modern art. The forms of social criticism in art are related with categories of aesthetics, content, expression. The sociability of art is seen doubly: as emotional and aesthetic effect on the receiver and as the active receiver's reaction to social, cultural, politic changes, the attempt to feel the pulse of society.

The analysis of Lithuanian and foreign artists' installations has shown that social, community and consumption criticism is quite common in this course of conceptual art.

The majority of researched installations often use minimalistic style; the problematic is introduced while using objects as symbols.

TURINYS

IVADAS	5
I. SOCIALINĖS KRITIKOS RAIDĄ IR BRUOŽAI	7
1.1. Sociali visuomenė – kritikos pamatas.	7
1.2. Socialinės kritikos samprata.....	8
1.3. Socialinės kritikos objektas.	9
1.4. Socialinė kritika iki XX a. vid. – pagrindiniai raidos bruožai.....	9
II. POSTMODERNIZMAS IR VARTOTOJIŠKOJI KULTŪRA	15
2.1. Postmodernizmo apibrėžimas.	15
2.2. Vartojimo samprata	15
2.3. Vartotojiška visuomenė ir kultūra.....	17
2.4. Postmodernioji vartojimo kritika.	18
2.5. Posovietinės visuomenės vartotojiškumo apraiškos.	20
III. SOCIALINIO MENO SAMPRATA IR FORMOS	22
3.1. Socialaus meno samprata.....	22
3.2. Socialinio meno formos.	23
3.3. Instaliacija kaip socialinio meno forma.....	25
IV. VARTOJIMO KRITIKA INSTALIACIJOS MENE: ATVEJŲ ANALIZĖ	29
V. KŪRYBINIO DARBO APRAŠYMAS	41
IŠVADOS	41
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	44
LITERATŪROS SĄRAŠAS	46
PRIEDAS	49

IVADAS

Socialinė kritika, problemų analizė ir iškėlimas į dienos šviesą egzistavo bene nuo seniausių laikų, nuo tada, kai susiformavo visuomeniniai dariniai, o juose atsirado lyderių ar atstuntųjų, kurie ėmėsi šios veiklos. Socialinė, arba visuomenės, kritika turi savo raidos istoriją bei bruožus. Jau kuris laikas filosofijos, politikos, sociologijos mokslų atstovai domisi šia tarpdisciplinine sritimi, žvelgia ir nagrinėja jos idėjų raidą ir būdingiausias savybes. Taip žengiama į naują tyrimų erdvę, kurios analizė ilgainiui žymia dalimi prisidės (o ir jau prisideda) prie naujo, platesnio visuomenės ir kultūros raidos suvokimo. *Taigi šiuo požiūriu ir šis bakalauro darbas yra aktualus ir turintis naujumo efektą*

Vienu iš socialinės kritikos objektų postmoderniaisiais laikais tapo vartojimas. Atsiradęs suintensyvėjęs pramoninei ir masinei gamybai, prisidėjęs prie pop kultūros formavimosi, vartojimas šiomis dienomis tapo ne tik pasaulio pažangos ženklu, bet ir tam tikra problema.

Patį postmodernųjį laikotarpį kol kas apskritai sunku konkrečiai apibrėžti, o ypač meną. Meno istorijos veikalai vengia griežtų rėmų ir apibrėžimų, paprastai apsiribodami keliomis aptakiomis ir apibendrinančiomis pastraipomis, kaip antai: „XX a. antrosios pusės menas daugialypis, painus ir dinamiškas. Sparčiai balansuojantis tarp grožio ir klaikybės. Artimas ir kartu nutolęs, jis žaidžia gyvenimą, tiksliau išlikimą, nuolat konfliktuodamas su pačiu gyvenimu. Tapęs socialinio, kultūrinio, institucinio ir ekonominio pasaulio įkaitu, menas kaip niekada anksčiau propaguojamas, demokratizuojamas ir medijuojamas. Šiandien menas esti visur.“¹

Kokius ryšius galima išvelgti tarp čia išvardintų sričių ir objektų? Ką bendro gali turėti vartojimas ir postmodernusis (konceptualusis) menas? Tai jau minėtoji socialinė kritika. Postmoderniaisiais laikais, kai menas tapo ne tik estetinės išraiškos, grožio ir pasimėgavimo objektu, bet ir būdu, priemone išreikšti tam tikrą nuomonę, pažiūras, įsitikinimus, kilo klausimas, kiek plačiai šiuolaikinis menas naudojamas masiniam vartojimui, vartojimo ir pop kultūrai viešinti ir kritikuoti? Kokių priemonių imasi autoriai, kokias žinutes savo kūriniais siunčia pasauliui, kokiais meniniais ir moraliniais principais vadovaujasi?

Bandant atsakyti į šiuos klausimus kilo idėja įsigilinti ir paanalizuoti pagrindinius šių klausimų „komponentus“:

- socialinė kritika;
- vartojimas ir vartojimo kritika;
- menas, kaip kritikos priemonė.

¹ Meno istorija. Nuo viduramžių iki šiuolaikinio meno, 2005. Vilnius: Alma littera, p. 794.

Taigi būtent šie elementai laikytini „abstrakčiaisiais“ darbo objektais (konkretūs darbo tyrimo objektai – postmoderniojo meno kūriniai). Kadangi postmoderniojo meno sąvoka, kaip vėliau bus išaiškinta yra labai abstrakti ir susideda iš įvairių meno formų ir stilių, siekta susiaurinti tyrimo ratą ir analizei pasirinktos instaliacijos.

Taigi baigiamojo darbo tikslas – identifikuoti vartojimo kritikos apraiškas instaliacijų mene.

Darbo uždaviniai:

- aptarti socialinės kritikos kilmę, pagrindinius raidos bruožus, socialios visuomenės bruožus;
- aptarti vartojimo, vartotojiškos visuomenės, vartojimo kultūros sąvokas ir bruožus, vartojimo kritikos atsiradimą ir ypatybes;
- aptarti meno, kaip socialinės kritikos išraiškos priemonės, bruožus;
- aptarti instaliacijos meną ir vartojimo kritikos apraiškas jame;
- išanalizuoti lietuvių ir užsienio kūrėjų instaliacijas vartojimo kritikos tematika;

I. SOCIALINĖS KRITIKOS RAIDA IR BRUOŽAI

Cogito, ergo sum.

Perfrazuodami šią vieną populiariausių ir žinomiausių lotyniškų sentencijų, galime metaforiškai apibrėžti pagrindinę socialinės, arba kitaip, visuomenės, kritikos savybę – *skundžiuosi, vadinasi, esu*. Taigi socialinė kritika, jos samprata ir raida neatsiejami nuo visuomenės apskritai. Kol nėra visuomenės, negali egzistuoti ir jokios formos kritika (kai kuriais atvejais net egzistuojant tam tikrai visuomenės valdymo formai, kritika gali būti draudžiama, tačiau egzistuoti pogrindyje). Suvokiant, kad kritika ir visuomenė yra neatsiejami objektai, pirmiausia kyla poreikis pakalbėti apie visuomenę.

1.1. Sociali visuomenė – kritikos pamatas.

Visuomenė² – tam tikroje teritorijoje gyvenančių asmenų visuma, socialinių santykių sankloda. Dar kitaip sociologijoje visuomenė yra vadinama sociumu. Visuomenė kaip organizacijos forma yra būdinga tik žmonėms. Tai ypatinga žmonių grupė, kuri sieja tam tikrą asmenų ratą socialiniais ryšiais. Visuomenė yra žmonių koncentracijos pasekmė, kurią formuoja tokie reiškiniai kaip religija, tradicijos, valstybė. Ją taip pat formuoja ir tokie faktoriai kaip regiono ar bendruomenės geografinė padėtis, mokslo laimėjimai, kuriuos atspindėti gali architektūra, ekonominė situacija ir t. t.

Sociologas gali kalbėti apie visuomenę, kurią sudaro milijonai žmonių (pvz. „Amerikos visuomenė“), bet taip pat šiuo terminu gali įvardinti gerokai mažesnę kolektyvą (pvz., „studentų miestelio antrojo kurso studentų bendrija, arba visuomenė“). Gatvėje du besikalbantys žmonės visuomenės nesudarys, tačiau trys į negyvenamą salą nublokšti žmonės ją sudaro. Taigi sąvokos tinkamumo negali lemti vien tik kiekybiniai kriterijai. Ši sąvoka vartojama, kai santykių visuma yra pakankamai apibrėžta, kad ją būtų galima analizuoti ar suprasti kaip autonominį vienetą, priešpriešinti kitiems tos pačios rūšies vienetams.

Būdvardžių „socialinis, visuomeninis“ vartojimas įprastas norint įvardyti sąveikos ypatybes, abipusę priklausomybę ir savitarpio santykius. Todėl du gatvėje besišnekantys žmonės nesudaro „visuomenės“, bet tai, kas vyksta tarp jų, yra „socialu“. „Visuomenę“ sudaro tokių „socialinių“ įvykių visuma.

Maxas Weberis pateikia ir „socialinės“ situacijos / įvykio apibrėžimą: tai, situacija, kai žmonės orientuoja savo veiksmus vieni kitų atžvilgiu. Iš šios abipusės orientacijos gimstančių

² Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Prieiga internete: <<http://www.lki.lt/dlkz/>>; Nisbet Rober, 2000, Sociologija: mokymo priemonė. Vilnius: Pradai, p.78.

reikšmių, prasmų, lūkesčių bei elgesio rezgamas voratinklis ir yra sociologijos analizės medžiaga.³

1.2. Socialinės kritikos samprata.

JAV politikos ir filosofijos profesorius Michaelis Walzeris knygoje „Kritikų draugija“⁴ pašventė vieną jos skyrių socialinės kritikos ir kritikų bruožų aptarimui. Jis teigia, kad nors ir nelengva nustatyti, kiek senovės žmonės buvo sąmoningi, tačiau kritika, kaip sąmoninga veikla tikrai nėra naujas reiškinys⁵. Taigi kritikuojama nuo seniausių laikų: tai buvo ir politinis smerkimas, ir moralinis kaltinimas, ar skeptiškas klausimas, satyrinis komentaras, piktas pranašavimas, utopinis svarstymas – visuomenės kritika reiškėsi pačiomis įvairiausiomis formomis. Dar įvairesnės ir neįprastesnės jos tapo XX-XXI amžiais, kai žmonių laisvė ir saviraiška, aukštosios technologijos ir komunikacija tapo kaip niekada laisvos, prieinamos ir išsivysčiusios.

Kokie buvo ir yra tokios kritikos motyvai, t.y. kas verčia atskirus individus ar jų grupes imtis visuomenės analizės ir sprendimų paieškos? Kaip teigia M. Walzeris, visuomenės kritikų motyvas būna aistringas tiesos siekimas arba pasipiktinimas neteisingumu, arba užuojauta engiamiesiems, arba baimė, arba veržimasis į valdžią – o po kai kuriais iš šių motyvų slypi didvyriškumo paskata⁶. Tačiau bene svarbiausias motyvas, kurį akcentuoja ir patys kritikai – geranoriškumas, nesavanaudiškas suinteresuotumas žmonijos gerove. Walzeris pabrėžia, kad tokia kritika gali būti skaudi, tačiau jis tai pateisina cituodamas Hamleto žodžius: „Iš gailesčio turiu aš būt žiaurus“⁷.

Nusivylimas – vienas didžiausių kritikos motyvų ir paskatų. Dalis visuomenės ar keli jos nariai pajunta funkcionavimo „sutrikimų“ ir stengiasi apie tai kalbėti ir tai ištaisyti. Tačiau kaip pabrėžia M. Walzeris, svarbiau už nusivylimą ir nesavanaudišką rūpinimąsi žmonijos gerove yra moralinis ryšys. Profesorius teigia: „mes jaučiamės atsakingi už tam tikrus žmones, tapatinamės su jais. Kuomet neteisingai elgiamasi mano vardu ar su man artimais žmonėmis, ir aš privalau pakelti protesto balsą. Todėl kritika kyla iš socialumo.“⁸

³ Weber Max, 1978, *Economy and society: an outline of interpretive sociology*. Los Angeles: University of California Press, p. 29.

⁴ Walzer Michael, 1992, *Kritikų draugija: visuomenės kritika ir politinis angažuotumas dvidešimtajame amžiuje*. Vilnius: Pradai, 1992.

⁵ Ten pat, p. 14.

⁶ Ten pat, p. 30.

⁷ Ten pat, p. 30.

⁸ Ten pat, p. 33.

Taigi bandant apibrėžti, kas yra socialinė kritika, galima teigti:

- Socialinė kritika aprėpia ir analizuoja socialines struktūras, vertina jas, ieško trūkumų ir problemų, o vėliau ieško praktinių sprendimų, specialiųjų priemonių, radikalių reformų ar net revoliucinių pokyčių šioms problemoms įveikti.
- Socialinės kritikos išeities taškas gali būti bet kokia filosofinė teorija.
- Socialinės kritikos poreikis kyla socialioje visuomenėje.

1.3. Socialinės kritikos objektas.

Socialinę kritikos objektais gali tapti įvairūs socialiniai, politiniai ar kito pobūdžio įvykiai, socialinių grupių, mažumų, individų patirtis tam tikrose situacijose ar susidariusiose sąlygose. Objektais neginčijamai visais laikais priklausė nuo to, kokia valdymo forma, visuomenės struktūra, ekonominė padėtis vyravo, kokios moralinės vertybės ir požiūris į individą buvo laikomos „teisingomis“. Pavyzdžiui, iki pat modernių laikų socialinėje kritikoje dažniausiai buvo apsiribojama individo moralės klausimais ir intelektualų angažuotumo problemomis, vėlesniais laikais klausimų ratas plėtėsi, tarkim atsirado moterų vietos visuomenėje, moterų teisių klausimai, vergijos problemos, XX-XXI a. – homoseksualių asmenų padėtis, imigrantų ir t.t.

Esant tokiam plačiam, kintančiam ir nepastoviam socialinės kritikos objektui, šiandieniniais laikais socialinės kritikos darbai gali priklausyti socialinės filosofijos, politinės ekonomikos, sociologijos, socialinės psichologijos, psichoanalizės, kultūros studijų ar kitų disciplinų sritims, akademiniams diskusijoms ir tyrimų laukams.

Šio darbo tyrimo objektas yra vienas iš socialinės kritikos elementų, XX-XXI amžiams būdingas reiškiny – **vartojimas**. Postmoderniojoje kultūroje vartojimas tapo tam tikra mikrokultūra. Vartojimas yra įsitikinimų ir vertybių rinkinys, taip pat gyvenimo būdas, kuris apima materialų turtą ir jo siekimo procesą⁹. Plačiau vartojimo sąvoka, atsiradimas ir kritika posmoderniajame pasaulyje aptarti II darbo skyriuje.

1.4. Socialinė kritika iki XX a. vid. – pagrindiniai raidos bruožai.

Būtina suvokti ir pabrėžti, kas socialinė visuomenės kritika nėra tik šiuolaikinių, modernių ir postmodernių visuomenių bruožas. Šio proceso tradicijos ryškios jau antikinių filosofų darbuose. Taigi šios darbo dalies tikslas yra apžvelgti ryškiausius filosofus ir filosofijos kryptis bei jose pasireiškusias socialinės kritikos idėjas (tai glaudžiai susiję ar

⁹ Sussman, C. 2004, Consumerism in World History: The Global Transformation of Desire. The Historian, 66(1), 211+.

persipynę su politine, teisės, sociologijos filosofija). Kokybiniai ir kiekybiniai socialinės teorijos raidos etapų ypatumai verčia apie šią raidą kalbėti kaip apie nuolatinę paradigmos kaitą.

Socialinės teorijos, o tuo pačiu ir kritikos ištakų derėtų ieškoti senovės Graikijoje. Graikų kalbos žodis *theoria* reiškia išsižiūrėjimą – taigi socialinė teorija yra ypatingas žmogaus santykio su tikrove būdas, leidžiantis mūsų sąmonėje išskirti esminius jos bruožus¹⁰. Socialinė teorija įkūnijo žmogaus pažintinį santykį su visuomenine tikrove. Šio laikotarpio žymiausi visuomenės kritikai – Platonas ir Aristotelis. Pirmasis kūrė idealios valstybės ir visuomenės teoriją, kurioje galima išskaityti gausią socialinę kritiką egzistavusiai tuometinei santvarkai. Antrasis, būdamas realistinės pakraipos, padarė didelę įtaką valstybės ir visuomenės santykių kritikoje, pasisakė apie vergų ir moterų teises.

Kaip teigia profesorius Vytautas Radžvilas, nors antika ir viduramžiai yra skirtingos Vakarų pasaulio istorijos epochos, jos sudaro vieningą visumą. Kad ir kaip smarkiai skyrėsi šių epochų visuomenės, kultūros ir mąstymo bruožai, vis dėlto galime šias epochas laikyti vadinamųjų „tradicinių“ visuomenių epochomis ir prasmingai jas priešinti „moderniajam“ vakarų istorijos tarpsniui.¹¹ Viduramžių kultūra – iš dalies perimta ir modifikuota kultūra, tam tikrą antikinės kultūros regresą viduramžiais sąlygojo krikščionybės įtaka, tautų kraustymasis ir kt. Krikščioniškoji filosofija atsirado krikščionybės bažnytinių institucijų bei apologetikos¹² kūrimosi laikotarpiu. Pirmosios filosofinės krikščionybės interpretacijos randamos I-III a. ir buvo susijusios su gnosticizmu¹³. Vėliau, II-VIII amžiais, vyravo patristika²¹, suformulavusi pagrindines krikščionybės doktrinas.

Socialinės kritikos apraiškos, randamos ankstyvojoje krikščioniškojoje filosofijoje yra įdomios ir netgi netikėtos. Štai pirmųjų amžių krikščionių autoriai smerkė moterų diskriminavimą, ypač tai, kad moterys buvo laikomos „nuosavybės objektais“, bei gynė jų laisvę tekėti už mylimo žmogaus. Krikščionių autoriai smerkė vergijos instituciją, tačiau nereikalavo staigių permainų, kad nepablogintų ir taip sudėtingų valstybės ir krikščionių bažnyčios santykių. Vergai laikomi ne objektais, o žmonėmis, kurių prigimtis yra tokia pati, kaip ir jų šeiminkų. Ryškiausi šio laikotarpio veikėjai – Šv. Augustinas ir Tomas Akvinietis.

Renesanso epocha priklauso vėlyviesiems viduramžiams, bei pereinamajam periodui į naujuosius laikus. Dvasinio gyvenimo plotmėje renesansas – tai antropocentrinės žmogaus orientacijos sustiprėjimas ir teocentrinės pasaulėžiūros krizė visose kultūros srityse. Šiame

¹⁰ Radžvilas Vytautas, 2001, Moderniosios socialinės teorijos apmatai. Vilnius: VU leidykla, p. 7.

¹¹ Radžvilas Vytautas, 2001, Moderniosios socialinės teorijos apmatai. Vilnius: VU leidykla, p. 6.

¹² Aristotelis. Politika, 1997. Vilnius: Pradai, p. 51.

¹³ Gnosticizmas - [gr. gnōstikos — pažįstantis], rel. filos. srovė, jungusi ankstyvosios krikščionybės idėjas su Rytų (sen. persų, sirų) mitologija, žydų teologija, platonizmu, stoicizmu, neopitagorizmu.

laikmetyje nėra kuriama originali filosofija, renesansas tai pereinamasis periodas padedantis pamatus naujųjų amžių filosofinėms formacijoms.

Iki šiol nagrinėtose filosofinėse doktrinos galima pastebėti, kad dėmesys žmogui pasireiškė per valstybės ir tikėjimo prizmę. Renesanso filosofijoje individo problematika tapo gan svarbia tema, tačiau valstybė ir teisė išlieka prioritetais. Į ją gilinasi įvairios atgaivintos antikinės filosofijos mokyklos ir srovės (neoplatonizmas, stoicizmas, skepticizmas, epikūrizmas), kurias bandyta jungti su krikščionybės doktrina. Renesanso filosofija pasižymėjo kritiniu požiūriu į viduramžišką scholastiką ir scholastizuotą Aristotelio mokymą. Florencijos humanistų terpėje atgaivintas dėmesys Platonui ir neoplatoniškai tradicijai. Pasaulietinė problematika, praktiškumu pasižymėjusioje renesanso filosofijoje didelis dėmesys skirtas politinei teorijai. Buvo plėtojamos praktinės valstybės sutvarkymo idėjos (Niccolaus Machiavellis, 1469-1527 m.), kuriamos idealių valstybių teorijos (Thomas Moras, 1478-1535 m.), didelis dėmesys skirtas teisės minčiai. Taigi visuomenės kritika, kaip ir anksčiau, buvo susijusi su valstybe, politika, taip pat iš dalies – žmogaus elgesiu ir morale.

Filosofijos, mokslo ir teologijos vienovė, išsiskleidusi jau renesanse, dar labiau išsiskiria naujaisiais laikais. Vėl tarp filosofų užverda amžinas sensualizmo ir racionalizmo ginčas. Naujaisiais laikais bene svarbiausia buvo metodo, kuriuo būtų galima teisingiausiai pažinti, suradimo problema. Juk pirmiausia reikia atsakyti į klausimą apie žmogaus pažinimo būdą, ir tik po to imtis tyrinėti žmogaus protą ar kitas problemas. Filosofijos tikslas – aiškus tikrovės vaizdas. Ta tikrovė ne tik fizinis pasaulio vaizdas, bet ir siela, ir Dievas. Toksai aiškumas gamtamokslinėse disciplinose, o ypač matematinėje fizikoje ir paskatino to meto mokslininkus perkelti šio mokslo metodą į filosofiją.

Naujųjų laikų socialinė filosofija ypač daug dėmesio skyrė socialinės santvarkos sampratai ir kritikai. Kadangi kiekviena visuomenė yra tam tikras žmonių susivienijimas, jos egzistavimo pagrindas yra socialinis ryšys, kurį įkūnija „socialinė tvarka“, o jos akivaizdi išraiška – tam tikros socialinio sambūvio normos ir jų laikymasis¹⁴. Tačiau keičiantis teorinei žiūros į visuomenę bei žmogų perspektyvai, keitėsi ir požiūris „tvarkos“ problema. Egzistavusioje instrumentinėje socialinių normų teorijoje buvo teigiama, kad individas moralinių ir kitų normų turėtų laikytis tik tada, kai jam tai yra naudinga. Tačiau laikytis jų verčia ir sankcijos už tvarkos pažeidimus. Tuo tarpu konsensinėje socialinių normų teorijoje teigiama, kad žmogus pirmiausia yra sociali būtybė ir be visuomenės egzistuoti negali. Individas iš visuomenės perima joje egzistuojančias normas, todėl tarp jo ir bendruomenės konfliktų būti

¹⁴ Radžvilas Vytautas, 2001, Moderniosios socialinės teorijos apmatai. Vilnius: VU leidykla, p. 21.

negali. Tačiau tokia socialinė teorija atėmė iš individo individualaus sprendimo ar pasirinkimo galimybę.

Naująsias socialines idėjas plėtojo Renė Descartes (1596-1650 m.). Pagrindiniai jo teorijos bruožai: netikima prigimtiniu žmogaus protingumu, netikima prigimtiniu žmogaus visuomeniškumu, socialinis gyvenimas atsiejamas nuo religijos ir moralės principų, socialinė tikrovė aiškinama moksliniais principais. Thomas Hobbesas (1588-1688 m.): Svarbiausiame šio filosofo darbe „Leviatanas“¹⁵, nuosekliai pateikiama pasaulietinė socialinė teorija, pagal kurią valstybė turi teisę reikalauti besąlygiško paklusnumo, valstybė nustato, kas moralu, o kas ne. Tokiu būdu teorijoje socialinis ir politinis visuomenės gyvenimas atibojamas nuo tradicinių religijos ir moralės normų¹⁶.

Kalbėdami apie moderniosios filosofijos gimimą, turime paminėti tokias pavardes kaip: Johannas Gottliebas Fichte (1762-1814 m.), Georgas Frydrichas Hegelis (1770-1831 m.), Arturas Schopenhaueris (1788-1860 m.), Sorenas Kierkegaardas (1813-1855 m.) ir kiti. 1831 m. mirus Hegeliui prasidėjo socialinės teorijos lūžis radikalumu ir mąstais pranoko visus iki tol vykusius „filosofijos perversmus“, pastebi Vytautas Radžvilas¹⁷. Tačiau būtina pabrėžti, kad lūžis įvyko daugeliu aspektų – ne tik filosofinėje mintyje, bet ir tradicinėje Vakarų visuomenėje. Atsirado du nauji elementai – moderni pramonė ir moderni demokratijos samprata.

Moderniosios socialinės teorijos autoriais laikomi Karlas Marxas ir prancūzai Augustas Comtas, Alexas de Tocquevillis. Kiekvienas iš jų naująją Vakarų visuomenę vadino skirtingais vardais: Marxas kapitalistine, Comtas industrine, Tocquevillis demokratine. Šie mąstytojai ne tik bandė įvertinti naujuosius visuomenės bruožus, bet ir matė neigiamus pažangos aspektus – daugumos gyventojų skurdą, revoliucijų terorą ir baisybes. Taigi naujoji visuomenė nepateisino lūkesčių, tačiau grįžti prie feodalinės santvarkos nebuvo galimybių, nei prasmės. Dėl šių priežasčių modernioji socialinė teorija ieškojo visuomenės trūkumų priežasčių ir jų pašalinimo būdų.

Kalbėti apie šiuolaikinę filosofiją yra gan sunku, o apie socialinę, visuomenės kritiką taip pat nelengva. Šiuolaikinė filosofija yra laikoma Vakarų filosofijos, prasidėjusios XIX a., tęsiniu. Jos atskaitos taškas siejamas su Franzo Brentano (1838-1917 m.), Edmundo Husserlio (1859-1938), Martino Heideggerio (1889-1976 m.) vardais, kūrusiais ir plėtojusiais fenomenologijos tradiciją. Fenomenologija – Husserlio sukurtas filosofijos metodas, kuriuo

¹⁵ Hobsas Tomas, 1999, Leviatanas. Vilnius: Pradai.

¹⁶ Radžvilas Vytautas, 2001, Moderniosios socialinės teorijos apmatai. Vilnius: VU leidykla, p. 15.

¹⁷ Ten pat, p. 29.

siekiama aprašyti žmogaus sąmonės turinį ir atskleisti jame esančių fenomenų (reiškinių) esmes. Ji buvo itin reikšminga formuojantis tokioms kryptims kaip egzistencializmas ar hermeneutika.

Tuo pat metu, XX amžiaus pradžioje, JAV susiformavo pragmatizmas, kurio teorija kelia sau uždavinį moksliniais metodais analizuoti mąstymo struktūras, kad kuo efektyviau būtų galima jas taikyti praktikoje. Galima paminėti ir analitinę-lingvistinę filosofijos kryptį, kurios pradininkas buvo Ludwigas Wittgensteinas (1889-1951 m.). Ši kryptis analizuoja kalbą remdamasi matematiniais ir loginiais metodais, tiria kalbos prasmę ir kaip išvengti beprasmybių kalboje. Iki XX a. vid. radosi ir loginis pozityvizmas, atstovaujamas Rudolfo Carnapo (1891-1970 m.).

XX a. 3-4 dešimtmečiais egzistencializmas susiformavo klasikiniu pavidalu: 1927 m. išėjo M. Heideggerio „Būtis ir laikas“, 1932 m. – C. Jasperso „Filosofija“. Karo metais subręsta prancūziškoji jo šaka (G. Marseli, J.-P. Sartre, A. Camus, M. Merlo-Ponti). Pokaryje egzistencializmas pasiekia savo apogėjų, nes Europa jautė stiprų dvasinio „apsivalymo“ poreikį, ieškojo naujų idėjų. To meto „ribinei situacijai“ išreikšti labiausiai tiko būtent egzistencializmas, pradėjęs skverbtis ir į JAV, Lotynų Ameriką, Japoniją, Australiją. Jo populiarumas pradėjo slūgti tik 7 dešimtmetyje, žyminčiame ne tik egzistencializmo, bet ir visos filosofijos krizę. Vėliau jis visai „išėjo iš mados“, tačiau jo iškeltos idėjos tebeveša literatūroje, kine ir menuose.

Visuomenės ir politikos kritikos randama ir II-ojo pasaulinio karo bei šaltojo karo metais. Tai siejama su nacistiniu ir sovietiniu režimais, kuomet bandyta visiškai pakeisti visuomenės ir politikos struktūrą, tai daryta pasitelkiant ginklus ir jėgą.

Kalbant apie XX a. antrąją pusę, nesunku pasiklysti filosofinėse srovėse ir srovelėse, stambesnėse ar smulkesnėse jų atšakose: antimaterializmas, humanizmas, modernizmas, postmodernizmas, struktūralizmas ir poststruktūralizmas (paminėtinas ir išskirtinas yra prancūzų istorikas ir filosofas Michelis Foucault, dažnai pasisakydavo gindamas homoseksualų ir kitų marginalinių grupių teises, sukūrė savitą visuomenės modelį (panoptikoną), rašė seksualumo istoriją, bausmių ir disciplinos temomis), struktūralistinis marksizmas, hermeneutika, katalikiškasis neomodernizmas, „Dievo mirties“ teologija, egzistencinė psichologija, filosofinė antropologija ir daugelis kitų. Šios srovės ir jų reikštos idėjos apžvelgiamos šiame darbe nebus – tai pernelyg plati informacija. Tačiau rašant baigiamąjį darbą, analizuojant socialinės kritikos apraiškas instaliacijose, bus atsižvelgiama į kiekvieno darbo sukūrimo aplinkybes, veikusias filosofines, idėjines, kritines sroves, bus minima jų įtaka.

Paminėtinos šios svarbiausios postmoderniosios kritikos kryptys:

- feminizmas – socialinė teorija bei politiniai moterų judėjimai už lygias teises su vyrais.
- eurocentrizmas – ideologija ar pažiūra, kad europietiška (ir apskritai Vakarų) civilizacija, kultūros, meno pasiekimai, mentalitetas, vertybių sistema ir t. t. yra viršiausia (dažnai ir vienintelė teisinga) bei pavyzdinė kitoms kultūroms.
- postkolonializmas – yra postmodernioji teorija, kuri reaguoja į įvairius reikškingus ir juos analizuoja kolonijinio paveldo sferoje.
- antiglobalizmas – pačia bendriausia prasme yra politinė žmonių ar grupių nuostata prieš tam tikrus globalizacijos aspektus.
- homofobija yra neklinikinės kilmės terminas, apibūdinantis baimę arba panieką homoseksualams ir iš to sekančius veiksmus. Vis daugiau vakarų visuomenių tampa antihomofobiškomis.
- seksizmas yra žmonių diskriminacija ir (ar) neapykanta dėl jų lyties, ignoruojant kitas asmens savybes. Seksizmui priešinasi anseksistinių pažiūrų organizacijos ir žmonės.
- antiamerikanizmas – tai protestas prieš Jungtinių Amerikos valstijų vykdomą politiką, taip pat prieš gyvenimo būdą, kultūrą, visuomenę.
- antielitarizmas gimė iš pasipriešinimo visuomeninei politinei pažiūrai, skelbiančiai valdančiojo elito išskirtinumą, pabrėžiančiai privilegijuotų asmenų asmenų atsiskyrimą į uždara grupę.

II. POSTMODERNIZMAS IR VARTOTOJIŠKOJI KULTŪRA

2.1. Postmodernizmo apibrėžimas.

Postmodernizmas – sunkiai apibrėžiamas terminas, tačiau gali būti nusakomas kaip tam tikrų kritinių, retorinių, strateginių nuostatų visuma. Postmodernizmo idėjos pasireiškė filosofijoje, mene, literatūroje, architektūroje, dizaine, istorijos interpretavime ir bendrai kultūroje nuo XX a. pabaigos. Postmodernizmas yra kokybiškai naujas kultūros fenomenas, kurio pagrindiniai bruožai – vienareikšmių požiūrių, klasikinės Vakarų filosofijos nuostatų atsisakymas, daugiastiliškumas, principinis pliuralizmas, daugybės naujų, iš kitų civilizacijų perimtų „neklasikinių“ mąstymo ir kūrybos principų iškėlimas, pagaliau tokia pasaulio regos taškų įvairovė, kuri iki tol buvo neįmanoma. Postmodernusis mąstymas dekonstruoja, o kartais ir atmeta Vakarų metafizinę tradiciją bei filosofinį Naujųjų laikų racionalumą.

Postmodernizmo šalininkai dažnai teigia, jog jų idealai gimė dėl atitinkamų ekonominių ir socialinių aplinkybių ir visus pasiekiančių medių – radijo ir televizijos. Anot jų, tokios sąlygos išprovokavo visuomenės postūmį link naujo istorinio periodo. Tačiau daug mąstytojų ir rašytojų tikina jog postmodernizmas geriausiu atveju tėra tik modernizmo atmaina arba tąsa, bet jokių būdu ne atskiras periodas arba idėja.

Postmodernizmo metais buvo sukurtos specifinės ekonominės ir technologinės aplinkybės, sudariusios sąlygas atsirasti decentralizuotai, orientuotai į medijas visuomenei, kurioje idėjos yra simuliakrai ir viso labo tarpusavio nuorodų reprezentacijos arba vienos kitų kopijos, neturinčios tikro, originalaus, pastovaus arba objektyvaus komunikacijos ir reikšmės šaltinio. Globalizacija, kaip komunikacijos, gamybos ir transportavimo inovacijų išdava, dažnai minima kaip varomoji modernaus gyvenimo jėga, sukūrusi kultūriškai pliuralistinę ir giliai susietą pasaulinę visuomenę, neturinčią vieno dominuojančio centro arba politinės jėgos, komunikacijos arba intelektualinio produkto.

2.2. Vartojimo samprata

Tad kas yra vartojimas? Pasak Steve Forward, tai „religinė sistema, kuri susitelkia į daiktų įsigijimą ir patirtis; daug žadantis atsakymas į gyvenimiškuosius klausimus apie prasmę, tikslus, tapatybę ir ryšį per vartojimo procesą. Bažnyčios vartotojiškoje visuomenėje – tai prekybos centrai. Keliaujantys pamokslininkai yra reklamuojantys dvasininkai, sakramentas – gryniesiems pinigai ir kredito kortelės, ir likusieji, kurie labiausiai atsidavę apsipirkinėjimui iki

paskutinio lašo.“¹⁸ Vartojimas yra reikšmingas žmonių socializacijos kodas, galintis išskirti ir suvienodinti jų skonius; daiktų, drabužių spalvomis, ženklų, mitybos produktų ir patiekalų skonių pasirinkimu žmogus gali nevaržomai išreikšti savo tapatybę, priklausomybę socialinei grupei.

Ryšys tarp individų ir vartojimo tapo sociologų tyrinėjamu subjektu nuo Antrojo pasaulinio karo (Miller, P. and Rose, 1997¹⁹). Šio augančio dėmesio priežastis atskleidžiama faktu, jog po karo atsiskyrė požiūriai į vartojimą ir gamybą. Visgi, gamyba ir vartojimas visada buvo ir bus žaidimas tarp pasiūlos ir paklausos. Kita svarbi priežastis augančiam dėmesiui yra ta, jog vartojimas siejamas su individualumo konstravimu. Po Antrojo pasaulinio karo ekonominė idėja neteko savo galios dėka sociologinio požiūrio. Vartojimas daugiau nebelaikomas paprasčiausiu racionalia prieiga prie racionalių tikslų (MacRury, 1997²⁰). Atsisakyta požiūrio, jog vartotojiškas individualus elgesys buvo nepriklausomas nuo kitų elgesio. Nuo šiol, vartojimas matomas kaip socialiai dalinamas procesas. Racionalus vartotojas yra tas, kuris abstrakčiai žiūri į socialinį gyvenimą. Tyrėjai skyrė daugiau dėmesio kultūrinėms riboms populiacijoje, kultūriškai netiesioginį spaudimą vartoti ir socialinį mėgdžiojimą kaip universalų principą (Douglas ir Isherwood, 1980²¹). Tai, ko žmonėms reikėjo, nebuvo pagrįsta racionalių pagrindų. Natūralus ryšys tarp produktų ir jų vartojimo tapo kultūriniu ryšiu (Firat ir Venkatesh, 1995²²).

Tyrinėtojo C. Campbello nuomone, egzistuoja du skirtingi požiūriai į vartojimą²³:

- vartojimas suprantamas kaip būtinas, natūralus dalykas, susijęs su poreikiais, kasdiene rutina, tam tikrais sprendimais, įpročiais ir veikla;
- tai gali būti neribotais norais ir troškimais motyvuotas gėrybių ir paslaugų, kurias įmanoma pavadinti neesminėmis, vartojimas(8: 505). Antrasis požiūris verčia įsitraukti į diskusiją apie prabangos, pirmiausia kaip neetiškos laikysenos vargingų visuomenės sluoksnių atžvilgiu, sampratą. Prabangaus vartojimo nuostata dažnai priešpastatoma tradicinėje kultūroje vyravusiam

¹⁸ Forward Steve, Consumerism and Youth Ministry. Prieiga internete
<<http://www.tear.org.au/resources/incite/43/page.php?pagenum=>>

¹⁹ Gorp Jeremy van, 2005, Youth, identity and consumption. Pranešimo medžiaga. Prieiga internete:
<http://www.sifo.no/files/Van_Gorp.pdf?PHPSESSID=03128b79bee3cfc85ab6e027bd9f6f80>

²⁰ Gorp Jeremy van, 2005, Youth, identity and consumption. Pranešimo medžiaga. Prieiga internete:
<http://www.sifo.no/files/Van_Gorp.pdf?PHPSESSID=03128b79bee3cfc85ab6e027bd9f6f80>

²¹ Ten pat.

²² Ten pat.

²³ Campbell C., 1994, Consuming goods and the good of consuming. *Critical review*. Vieta: leidykla, Vol. 8. P. 503-520

taupumo, racionalaus gėrybių naudojimo požiūriui. Vartotojiškumo sąvoka išryškina vartojimo pirmenybiškumą, palyginti su kitomis gyvenimo sferomis.

2.3. Vartotojiška visuomenė ir kultūra.

Vartojimo visuomenės samprata pabrėžia aktyvų individų dalyvavimą šioje reikšmingoje veikloje. Anot P. Sulkuneno, vartojimo visuomenės koncepcijos atsiradimas yra tarsi demarkacinės linijos nubrėžimas, reiškiantis šiuolaikinės epochos lūžį ir pokyčius²⁴. Industrinės modernios visuomenės koncepcijoje būdavo pabrėžiama gamyba, kaupimas, racionalumas, tuo tarpu naujoji vartojimo visuomenė išreiškia gėrybių įsigijimą, jų eikvojimą, aplinkos ir žmogaus (bei grupės) nuolatinį gyvenimo stiliaus konstravimą. Čia reikšmingi tokie veiksmų rezultatai, kaip malonumas, pasitenkinimas, patrauklumas, o darbas dažnai nėra pagrindinė siekiamybė ir vertybė. Demokratinė gausos visuomenė susijusi su nuolatine pasirinkimo galimybe, orientuojamasi į išskirtinumą; viskas yra atvira pasirinkimui.²⁵

Šiuolaikinės visuomenės vartojimo prigimtį analizuojantys kultūros teoretikai Jeanas Baudrillard'as ir Mike Featherstone'as teigia, kad postmodernios visuomenės vartojimas didžiaja dalimi yra ženklų vartojimas: prekės perkamos tam, kad būtų panaudotos kaip ženklai.

Vartotojiška kultūra²⁶ – tai šiuolaikinio pasaulio reiškinys, kuriame svarbiausiomis vertybėmis tampa pasirinkimas, individualizmas ir rinkos santykiai. Vartotojiška kultūra pasižymi kaip prekių vartojimo sistema, kurioje prekės tampa galimos saviraiškos instrumentais.

1970 m. pradžioje prasidėjęs ekonominis nuosmukis kartu atvėrė galimybes ekonominių, socialinių ir kultūrinių organizacijų decentralizacijai išsivysčiusiose Vakarų šalyse. Šių procesų pasekmės:

- gamybos sektoriaus nuosmukis ir naujo paslaugų sektoriaus atsiradimas;
- masinės rinkos žlugimas bei rinkos nišų segmentacija, bylojanti apie visuotinį poslinkį nuo senojo tipo gamybinių ir administracinių įmonių į naujas lanksčias, decentralizuotas užimtumo formas.

Minėtus ekonominius ir organizacinius pokyčius lydėjo platesnis kultūros posūkis, kuris vietoje kolektyvinių moralinio autoriteto šaltinių rėmėsi laisvos valios ir laisvai pasirenkamo gyvenimo stiliaus ir saviraiškos etika. Šis posūkis vadinamas įvairiais vardais.

²⁴ Vosyliūtė Anelė, 2003, Vartojimas kaip socialinė problema. Straipsnis. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas. Prieiga internete: <<http://images.katalogas.lt/maleidykla/fil33/F-41.pdf>>

²⁵ Ten pat.

²⁶ Černevičiūtė Jūratė, 2006, Vartojimas, identitetas ir gyvenimo stilius. *Filosofija. Sociologija*. Vieta: leidykla, nr. 3-4, p. 20-24.

Šiandien visuotinai pripažįstama, kad vartojimas yra tiek simbolinis, tiek materialus. Jis gali išreikšti individo vietą pasaulyje, jo identiteto branduolį. Kaip teigiama Jūratės Černevičiūtės publikacijoje „Vartojimas formuoja identitetą: esu tu, kokį veiksmą atlieku tam, kad pristatyčiau save savo trokštamais daiktais“.²⁷ Vartotojiškoje kultūroje kolektyviniai identiteto aspektai gali būti išreiškiami parodomojo vartojimo formomis, dalyvaujant įvairiose „skonio“, „stiliaus“, „mados“ sferose. Kaip mini Belkas, „individo identitetas gali būti išreiškiamas vartojamomis prekėmis ir paslaugomis. Kaip ir apranga, brangakmeniai bei kiti aksesuarai gali išskirti individą iš kitų, išreikšti individualią būties prasmę, taip pat gali rodyti priklausomybę grupei“²⁸.

Anot M. Douglas, esminis vartotojo pasirinkimas egzistuoja ne tarp prekių rūšių, bet tarp pozicijų, kurios jam yra prieinamos visuomenėje, rūšių (Douglas, Isherwood 1979). Šiuolaikinės visuomenės vartojimo prigimtį analizuojantys kultūros teoretikai Jeanas Baudrillard'as (Baudrillard, Vartojimas, identitetas ir gyvenimo stilius 21 1988) ir Mike'as Featherstone'as (Featherstone, 1991) teigia, kad postmodernus vartojimas daugiausia yra ženklų vartojimas, kai prekės perkamos todėl, kad yra naudojamos kaip reikšmių žymekliai arba ženklai. Kaip teigia J. Baudrillard'as, postmodernioje, vis labiau eklektiškoje visuomenėje vartojami paviršiai, o ne turinys, o vartotojas yra plataus rinkinio vaizdinių taikinytis – vaizdinių, kuriuos gamina dizaino pramonė. Prekės, kurias perka vartotojas, turi hiperrealybės požymių, jose įkorporuota ženklų sfera.²⁹ Toks vartojimas postmoderniame pasaulyje tampa pagrindine veikla identitetui konstruoti, nes tradiciniai identiteto šaltiniai, tokie kaip šeima arba klasinė padėtis, po truputį senka.

Identiteto–vartojimo santykių esmę sudaro: per vartojimą išreiškiamas poreikį jungtis su kitais, bet taip pat mes vartojame tam, kad išskirtume save iš kitų. Tokio paties-bet-skirtingo paradoksas stimuliuoja troškimą vartoti, bet vis augantis vartojimo išradingumas reikalauja įtvirtinti balansą tarp pripažinimo ir atitikimo, poreikio būti minios dalimi ir išsiskirti.³⁰ Vartojimo erdvės tampa patyrimo erdvėmis, išreiškiančiomis individualų pa-tyrimą ir su juo susijusius jausmus.

2.4. Postmodernioji vartojimo kritika.

²⁷ Černevičiūtė Jūratė, 2006, Vartojimas, identitetas ir gyvenimo stilius. *Filosofija. Sociologija*. Vilnius: Lietuvos Mokslų akademijos leidykla, nr. 3-4, p. 20.

²⁸ Belk R., 1988, Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*. Chicago: Chicago Journals, Vol. 15, p. 139–168.

²⁹ Černevičiūtė Jūratė, 2006, Vartojimas, identitetas ir gyvenimo stilius. *Filosofija. Sociologija*. Vilnius: Lietuvos Mokslų akademijos leidykla, nr. 3-4, p. 21.

³⁰ Černevičiūtė Jūratė, 2006, Vartojimas, identitetas ir gyvenimo stilius. *Filosofija. Sociologija*. Vilnius: Lietuvos Mokslų akademijos leidykla, nr. 3-4, p. 21.

Kalbant apie vartotojiškumo kritiką, reikėtų pradėti nuo Z. Baumano (g. 1925), kuris, siekdamas išryškinti pagrindinius vartotojų visuomenės bruožus, pasirenka modernios ir postmodernios visuomenių lyginimo kelią. Moderniai visuomenei apibūdinti Z. Baumanas, kaip M. Foucault, pasitelkia Panoptikono metaforą. Pagrindinė Panoptikono³¹ užduotis – disciplinuoti nepalaujamai palaikant realią ir apčiuopiamą bausmės grėsmę; priversti subjektus tikėti, jog nė akimirkai jie negali pasislėpti nuo visur esančios prižiūrėtojų akies, tad joks, kad ir koks slaptas, pažeidimas neliks nenubaustas. Panoptikone nepripažįstama jokia asmeninė erdvė. Visuomenės panoptinė konstrukcija įgalina jos priverstinės galios sklaidą.

Postmodemi visuomenė išskirtinai yra vartotojų. Joje įvyksta ženklus vartojimo masto ir pobūdžio pasikeitimas: vartoja visi, visur ir visada. Šiandienos vartotojas skiriasi nuo vakardienos vartotojo. Modernųjų vartotoją kankino dilema – ar dirbti tam, kad gyventum, ar gyventi tam, kad dirbtum. Postmoderniojo prioritetai yra visiškai kitokie – ar vartoti tam, kad gyventum, ar gyventi tam, kad vartotum. Darbą ir jo teikiamą laisvę užgožia vartojimas ir vartotojo laisvė.

Tačiau į vartotojus orientuota rinka siūlo naują socialinės kontrolės formą. Panoptiniai kontrolės mechanizmai pakeičiami efektyvia vartotojų rinkos gundymo strategija. Vartotojų perteklius, jų konkurencija formuoja jų pačių nuostatą ir norą būti suviliotiems. Tačiau tik nedaugelis gali sau leisti būti suviliotiems gimdymo mechanizmo. Gundymo strategijai apibūdinti Z. Baumanas pasitelkia Sinoptikono metaforą. Sinoptikonas, kaip ir Panoptikonas, pagrįstas žvilgsnio technika. Jei Panoptikonas vertė žmones pereiti į stebimųjų padėtį, tai Sinoptikonui nebereikalinga prievarta - jis sugundo žmones stebėti. O ta stebimoji mažuma kruopščiai atrinkta. Dauguma stebi mažumą. Stebimoji mažuma – tai įžymybės. Kad ir iš kur jos atvyktų, visos demonstruoja garsenybių pasaulį, kurio pagrindinis skiriamasis bruožas kaip tik ir yra savybė būti stebimam, būti globaliam kaip tik dėl to, kad esi stebimas. Gundymo mechanizmas pakeičia represinį Panoptikono modelį, kadangi gundymo strategijos požiūriu, kiekvienas nori būti geras vartotojas. Šiuo atžvilgiu vartotojas visada yra aktyvus. Jei pagrindinis Panoptikono tikslas buvo įdiegti discipliną ir visiems savo įnamiams primesti vienodo sukirpimo elgesį, tai vartotojų visuomenėje kiekvienas nori būti vartotojas, t. y. jis savanoriškai pasiduoda gundymo mechanizmui.

³¹ Panoptikonas – tai tobulas kalėjimas, kurį XVIII a. suprojektavo žymus britų filosofas, garsus utilitaristas Jeremys Benthamas. Egzistuoja keletas J. Benthamo Panoptikono versijų. Visoms joms būdingas ypatingas architektūrinis pavidalas – žiedo formos pastatas su stebėjimo bokštu centre. Kalėjimo prototipe apskritimo formos pastatas yra padalytas į daugybę vienučių, išsidėsčiusių per visą jo plotį ir turinčių po vieną langą išorinėje ir vidinėje pastato sienose, kad krintanti šviesa celę perskroštų kiaurai. Stebėjimo bokšte perimetru įrengiama stiklinė langų galerija, išeinanti į vidinę žiedo pusę. Bokšte sodinamas kalėjimo prižiūrėtojas, o kalėjimo vienutėse uždaroja po nusikaltėlį.

Susidaro įdomi situacija. Jei panoptizmo atžvilgiu kiekvienas gali būti gamintojas, bet ne kiekvienas nori būti gamintojas, tai vartotojų visuomenėje, kiekvienas nori būti vartotojas, bet ne kiekvienas gali būti vartotojas. Apsiverčia galios santykis: pagrindinė Panoptikono funkcija buvo užtikrinti, kad niekas negalėtų ištrūkti iš labai saugomos erdvės, o pagrindinė Sinoptikono funkcija yra užtikrinti, kad joks išibrovėlis apgaule negalėtų į ją patekti, todėl kuriami duomenų bankai. Kredito ir rinkodaros kompanijos siekia užtikrinti, kad įrašai patvirtintų užregistruotų žmonių „patikimumą“, o negalintys rinktis atsijojami prieš padarant žalą ar iššvaistant lėšas: įtrauktumas į duomenų banką yra pirminė sąlyga, kad asmenį „verta kredituoti“.

2.5. Posovietinės visuomenės vartotojiškumo apraiškos.

Kaip žinoma, sovietų ekonomika buvo pajėgi patenkinti tik pagrindinius utilitarinius poreikius. Deficito samprata ir sunkumai jį įsigyjant buvo vienas pagrindinių skirtingumo žymeklių. Neabejotinai, ryškiausi statuso žymekliai (didžiausi deficitai) buvo Vakarų prekės. Net mažas niekutis tapdavo reikšmingu dalyku kuriant identitetą. Vakarų pasaulio spalvingai supakuotos vartojimo prekės buvo ryškus kontrastas sovietų kasdienio gyvenimo pilkumui.

Anot D. Slaterio, svajonė apie laisvą vartojimą – jo vadinamoji „kasdienė pilietinės laisvės versija“³² – buvo viena pagrindinių varomųjų jėgų, lėmusių Sovietų Sąjungos ekonominio modelio griūtį. Panašiai vartotojo suverenumo problemą komunistinėse valstybėse suprato Z. Baumanas, teigiant, kad vienas pagrindinių skirtumų tarp komunistinio režimo ir Vakarų vartotojiško kapitalizmo buvo galimybės „apsipirkti“ (angl. *shopping*) stoka. Anot Z. Baumano, daugumai šiuolaikinės visuomenės narių individuali laisvė pasireiškia kaip vartotojo laisvė su visais jos priimtinais ir ne visai priimtinais atributais³³.

Pokomunistinių visuomenių kultūrinę plėtra yra prieštaringa ir sunkiai suprantama. Todėl galima teigti, kad tas laukas, kuriame yra išreikšti mišrūs ir net konfliktuojantys kultūriniai modeliai, atspindi vartotojiškoje kultūroje³⁴. Toks nepastovumas kelia klausimą: kuriomis nuorodomis į vertybes remtis, kai kalbama apie vartojimą – materialistinėmis (turtas, statusas, sėkmė) ar postmaterialistinėmis (saviraiška, žaismingumas ir bendra kultūrinė orientacija)?³⁵. Kaip teigia M. Featherstone'as, vartotojiškas pasaulis lengvai laviruoja tarp dviejų tikrovių: vienos, su griežta kontrole ir socialinėmis normomis, kur nepakankami ištekliai yra statuso žymekliai prestižo ekonomikoje, ir kitos, kuri yra „nekontroliuojama“, kur ženklai ir

³² Slater Don, 1997, *Consumer Culture and Modernity*. Cambridge: Polity Press, p. 37.

³³ Bauman Zygmunt, 1988, *Freedom* Stony Stratford: Open University Press, p. 88.

³⁴ Keller Margit, Vihalem Triin, 2003, Return to the „consuming West“. *Young*, Vol. 11(3), p. 195–215.

³⁵ Ten pat, p. 195–215.

simboliai naudojami laisvai, kad sukeltų fantazijas, svajones ir iš naujo sukurtų save³⁶. Anot šios teorijos, šiuolaikinėje vartotojiškoje kultūroje šios dvi sistemos yra ne alternatyvios, bet egzistuoja paraleliai; jos yra vienodai teisėtos ir gali būti naudojamos atsižvelgus į situaciją.

³⁶ Featherstone Mike, 1991, *Consumer Culture and Postmodernism*. London: SAGE publications Ltd.

III. SOCIALINIO MENO SAMPRATA IR FORMOS.

3.1. Socialaus meno samprata.

Socialinė meno reikšmė visais laikais domino tiek menininkus, tiek meno istorikus, kritikus, teoretikus. Jau nuo XVIII amžiaus buvo teiginių, kad menas, visuomenė ir kultūra yra tarpiai ir sudėtingai susiję (apie tai šnekėjo Anne Louise Germaine de Staël, Hyppolytas. Tainas, Jean Marie Guyau ir kiti). Meno sociologija ypač sutvirtėjo XX a. Kaip teigia sociologas Algirdas Gaižutis, praėjusiame amžiuje atsirado daugybė įvairių tiek įvairių teorijų, tiek socialinės meno sampratos analizių (pvz., viena iš jų, kuria ir galima grįsti socialinio meno sampratą – „meno vertė priklauso nuo kūrinuose išreikštų idėjų ir žmogaus laisvės skatinimo“), tačiau dažniausiai meno sociologus domina ne pačios vertybės, bet jų sklaida visuomenės gyvenime.³⁷ Socialinė kritika gali pasireikšti ne tik mokslinė, filosofinė forma, bet ir meno forma (angl. *fictional form*). Socialinės kritikos formos mene susijusios su estetikos, turinio, išraiškos kategorijomis. Meno socialumas suvokiamas dvejopai: ir kaip emocinis ar estetiškas poveikis suvokėjui, ir kaip aktyvus menininko reagavimas į socialinius, kultūrinius, politinius pokyčius, bandymas užčiuopti visuomenės pulsą. Kaip teigia A. Gaižutis, meno sociologams taip pat rūpi meno poveikis įvairioms socialinėms grupėms, meno ryšiai su kitomis kultūros sritimis ir valstybinėmis bei visuomeninėmis institucijomis.³⁸

Kaip straipsnyje „Socialinis posūkis: kolaboracija ir nepasitenkinimas“³⁹ tikina meno kritikė Claire Bishop, socialinis menas yra skirtas rehumanizuoti sustingusią ir susiskaidžiusią visuomenę. Jis ne tik siekia iškelti įvairaus pobūdžio klausimus ir problemas, skatinti diskusijas, bet ir atlieka socialinių ryšių stiprinimo užduotį. Prancūzų filosofas Jacques Rancière dar kategoriškesnis – jo manymu, menas gydo ir tai yra jo prigimtinė savybė⁴⁰.

Socialinio meno funkciją gali prisiimti dauguma meno šakų: vaizduojamoji dailė, teatras, kinas, fotografija, literatūra, muzika, šiuolaikinio meno formos (fluxus, videomenas, performansai, etc.). Žemiau pabandyta apibūdinti galimas socialinės kritikos apraiškas kiekvienoje iš išvardintų meno šakų.

³⁷ Gaižutis Algirdas, 1998, Meno sociologija. Vilnius: Enciklopedija, p. 5-6.

³⁸ Gaižutis Algirdas, 1998, Meno sociologija. Vilnius: Enciklopedija, p. 5-6.

³⁹ Bishop Claire, 2006, The Social Turn: Collaboration and its Discontents. London. Prieiga internete: <<http://artforum.com>>

⁴⁰ Ten pat.

3.2. Socialinio meno formos.

Literatūra. Literatūra yra bene įprasčiausia socialinės meno kritikos forma. Kadangi socialinis menas ir socialinio meno kritika šiame darbe aptariami labai trumpai, paminėtini tik keli charakteringiausi pavyzdžiai. Vienas ankstyviausių grožinės literatūros kūrinių, kuriame išdrįsta kalbėti apie visuomenės sąrangos ydas yra Harriet Beecher Stowe, amerikiečių rašytojos, 1852 m. parašytas romanas „Dėdės Tomo trobelė“ (angl. *Uncle Tom's Cabin*), kuriame buvo nagrinėjamos vergijos problemos. Knyga netrukus po išleidimo tapo bestseleriu.

Kitas puikus socialinės kritikos pavyzdys grožinėje literatūroje – anglų rašytojo ir žurnalisto George Orwello satyriniai romanai „1984“ (angl. *Nineteen Eighty-Four*, 1932) ir „Gyvulių ūkis“ (angl. *Animal Farm*, 1945). Šiuose darbuose dominuoja totalitarinės ir stalininės santvarkų kritika.

Amerikiečių rašytojo fantastas Ray Bradbury knygoje „451 Farenheito“ (angl. *Fahrenheit 451*, 1953) aprašoma antiutopija, totalitarinė visuomenė, kuri remiasi masine kultūra ir vartotojišku mąstymu, antisocialinė kultūra. Aprašoma ateitis, kurioje visos knygos yra uždraustos, todėl deginamos. Būtent ir romano pavadinimas kilęs iš popieriaus savybės užsidegti 451 laipsnių temperatūroje pagal Farenheitą (233 laipsniai pagal Celsijų)⁴¹.

Teatras. Pastaraisiais dešimtmečiais itin populiarius tapo socialinis teatras, matuojantis visuomenės gyvenimo pulsą, kalbantis apie dalykus, kurie tradicinei scenai tiesiog nešautų į galvą. Toks teatras nebūtinai ignoruoja vadinamąsias amžinausias temas, klasikinius tekstus ar avangardines praėjusio amžiaus teatro tradicijas. Jis gali būti pavojingas, drastiškas ir žavus, ekstremalus ir subtilus, jei jį kuria tabu nepaisantys menininkai, neprisirišę prie vieno žanro ar vienos meno rūšies – taip apie socialinį teatrą atsiliepia teatrologė Elona Bajorinienė.⁴²

Štai pavyzdys: Maskvos „Et Cetera“ teatre statyta režisieriaus Oskaro Koršunovo „Taretkino mirtis“ su teatro ir kino aktoriumi Aleksandru Kaliaginu fantasmagoriškai atskleidžia visuomenės išsigimimo ir įbaugintų žmonių kvailinimo mechanizmus. Kitas nesenas pavyzdys, kurį galima buvo išvysti teatro festivalyje „Sirenos“ 2009 metais, vokiečių menininkų grupės „Rimini Protokoll“ pasirodymas, kurio metu aktoriai sukviečia bankrutavusių avialinijų darbuotojus ir vaidina „Sabonation“ – atkuria skandalingo Belgijos avialinijų „Sabena“ bankroto 2001 m. aplinkybes.⁴³

⁴¹ Bladas M, Evsterova A., Karolidesas A., Sojeva N., 2004, 100 uždraustų knygų. Pasaulinės literatūros cenzūros istorija. Ultra kultūra, p. 481-482

⁴² Festivalyje „Sirenos“ – aštus socialinis teatras, 2005. *Septynios meno dienos*, Nr. 674. Prieiga internete: <<http://www.culture.lt>>

⁴³ Ten pat.

Muzika. Kaip apie muziką šneka filosofas ir muzikologas Theodoras Adorno, socialinis aspektas muzikoje atsiranda kuriant ją remiantis realybe, kalbant savo epochos kalba, išryškinant problemas, dramatiškus visuomeninės situacijos aspektus, juos aktyvinant. Popmuzikos ideologinį poveikį, Th. Adorno nuomone, įgalina kapitalizmo sąlygomis susvetimėjusių žmonių – popmuzikos vartotojų – situacija.⁴⁴ Socialinė kritika muzikoje labiausiai juntama pankroko, repo, metalo stiliuose, galima paminėti „Sex Pistols“, „Tupac“, „Metallica“, „Megadeath“.

Taip pat galima išskirti ir folklorą. Ryškiausias pavyzdys būtų argentinietiškas tango – jam būdingos tamprios sąsajos su realiais įvykiais – darbininkų sukilimais, gatvių mūšiais su policija, streikininkų areštais, darbininkų iškėlimais iš butų ir Argentinos teisėtvarkos neteisybe, – todėl ankstyvasis tango buvo tikra liaudies muzika⁴⁵.

Dailė. Daugumos šiuolaikinių menininkų socialinės kritikos kūriniai atspindi žmogaus šiuolaikiniame pasaulyje dramą, vyrauja psychologizmas, politika, žmogaus kompleksai, moralės ribos, gėdos priežastys, analizuojamos niveliuojančios, izoliuojančios sistemos poveikį asmenybei. Štai Edmundas Saladžius abstrahuotais, stilizuotais įvaizdžiais kalba apie deformuotą žmogaus dvasinę būklę, grotesku mėgindamas išreikšti suluošintą mentalitetą. Norvegų menininkas Gøranas Ohldieckas serijoje apie komunistinę Kiniją rastrais ištaškuoja stingdančią tylą tarsi stagnacijos, izoliacijos, suvaržytos asmenybės, nykaus sielos būvio metaforą.⁴⁶

Kinas. Kine galima atrasti ypač ryškių socialinės kritikos apraiškų. Galima paminėti net ir tokius specifinius renginius, kaip Lietuvoje vykstantis žmogaus teisių kino festivalis „Ad Hoc: Nepatogus kinas“. Lietuvos žmogaus teisių centro organizuojamas festivalis pasaulyje pripažintos socialinės dokumentikos pagalba siekia suburti dokumentinio kino kūrėjus, žmogaus teisių specialistus ir ekspertus bei festivalio žiūrovus diskusijoms, stiprinančioms pilietinę visuomenę.

Vienas iš nesenų socialinio kino pavyzdžių, rodytas ir Lietuvos kino ekranuose – prancūzų aktorės Zabou Breitman režisūrinis debiutas „Prisiminti gražius dalykus“ (pranc. „Se

⁴⁴ Laužikaitė Milda. 2004 04 16, Th. Adorno masinės muzikos kritika – vis dar aktualu? *Literatūra ir menas*, nr. 2997. Prieiga internete: <<http://www.culture.lt>>

⁴⁵ Argentinietiškas tango – sukilimo muzika. *Direkte Aktion*, Nr. 109. Prieiga internete: <<http://www.anarchija.lt>>

⁴⁶ Džilavjanaitė Kotryna, 2006, Socialinės grafikos iššūkiai. *Septynios meno dienos*, Nr. 694. Prieiga internete: <<http://www.culture.lt>>

souvenir de belles choses“, 2002). Sergančio žmogaus integracija į visuomenę čia nagrinėjama pasakojant romantišką meilės istoriją. Ši meilės istorija gimsta gydymo centre, kuris iš pradžių ir yra lyg sumažintas visuomenės modelis.

Fotografija. Ankstyviausioji fotografija laikoma "socialine", kaip gyvenamosios aplinkos, gyvenimo būdo, amatų fiksavimas, dokumentika. Tokia būtų pirmojo brandos laikotarpio kūriniai: miestai (T. Annan – Glazgas; C.Marville ir E. Atget – Paryžius; J. Čekanavičius – Vilnius), amatai (C. Negre, J. Thomson, E. Atget). Jai priklauso ir 1930 m. ekonominės krizės apimta JAV provincija *Farm Security Administration* samdytų D. Lange, W. Evans ir išeivio iš Lietuvos Ben Shan lakštuose. Socialinė dokumentika, susiliejęsi fotografijoje ir literatūroje, akivaizdi W. Evans ir žurnalisto James Agee knygoje "Let us now raise the famous men" apie krizės ištiktų Pietų valstijų gyventojus bei P. Strand ir italų publicisto C. Zavattini knygoje "Un Paese" apie 6 dešimtmetį. Italijos kaimelio gyvenimą. Nuosekliausias socialinis perteikimas suklesti 7 dešimtmetį. JAV, kai atvaizdavimo kultūroje galutinai įsitvirtina TV. L. Freedlander, G. Winogrand, W. Egglestone ir kt. fiksuoja socialinę aplinką: miestą, darbą, komerciją, pramonę. Ši, tik tarp fotografų išplitusi, koncepcija, vienok, priešinga A. Warhol, R. Rauchenberg ir kt. menininkų pozicijai.⁴⁷

3.3. Instaliacija kaip socialinio meno forma.

Universalus meno žodynas taip aiškina instaliacijos sąvoką⁴⁸: instaliacija, kitaip erdvinė, aplinkos instaliacija. Dadaizmo inicijuota ir siurrealizmo bei „Bauhauzo“ dailininkų išplėtotą meno formą. Instaliacija atsirado nykstant ribai tarp įvairių meno šakų, ypač multimedijos. Instaliacija remiasi abipusės meno kūrinio ir aplinkinės erdvės sąveikos nuostata. Šia sąvoka paprastai apibrėžiamas specifinės aplinkos kūrimas, ritmiškai išdėstant įvairius objektus. Instaliacija kuriama su atžvalga į konkrečią aplinką, tad tik joje ir tegali egzistuoti. Dalis jos ypatumų pritaikoma minimalizmo; apskritai instaliacija aprėpia ištisas sritis, nuo objektų dailės iki meninės akcijos.

Pagrindinė instaliacijos išraiškos priemonė yra erdviškumas. Paprastai instaliacijos terminas yra taikomas kūriniams, demonstruojamiems patalpose (kalbant apie objektus lauke, atsiranda konfrontacija tarp to, ką laikyti žemės menu, o ką instaliacija). Instaliacijos gali būti laikinos arba nuolatinės, demonstruojamos parodų salėse, viešose ir privačiose erdvėse.

⁴⁷ 2001, Apie socialinę fotografiją. *Lietuvos fotografija: vakar ir šiandien. Metraštis*. Vilnius: Prieiga internete: <<http://www.spauda.lt>>

⁴⁸ Universalus meno žodynas nuo seniausiųjų laikų iki dabarties, 1998. Kaunas: Šviesa, p. 208.

Instaliacijos pagal savo pobūdį gali būti labai įvairios: joms panaudojami tiek daiktai iš kasdienio gyvenimo, tiek, vaizdas, garsas, žiniasklaida, internetas. Dauguma instaliacijų yra sukurtos konkrečiai erdvei ir tik joje gali egzistuoti.

Instaliacijos meną galima priskirti konceptualiojo meno sferai. Instaliacijos, kaip ir visas plačiai apimantis konceptualusis menas grįstas teiginiu, kad „svarbiausia yra idėja. <...> svarbiausią vaidmenį vaidina ne formos ir subjektyvumas, o pati meno reikšmė. Menininko sumanymas, dažnai išreiškiamas kokiais nors aplinkos daiktais arba fiksavimu, dokumentavimu, yra iškeltas į meno kūrinio rangą ne dėl formų, plastikos meniškumo, išskirtinumo, bet dėl autoriaus idėjos, sumanymo reikšmingumo. Daiktinė meno kūrinio forma tampa neaktuali, mąstymo procesas gali būti pateikiamas teksta, diagramomis, fotografijomis, videoįrašais.“⁴⁹

Instaliacija atsirado 7-ojo dešimtmečio pradžioje greta asambliažų ir hepeningų. Ši įrėmus neįspaudžiama provokuojanti meno kryptis akimirksniu tapo populiari: nuo septintojo dešimtmečio instaliacija ne vienu būdu plėtojama įvairių kūrėjų (Popartas, Optinis menas, Fluxus, Minimalizmas, Performansas, Garso menas, Kinetinis menas, Tarptautinis situacionizmas, Konceptualusis menas, Žemės menas, Arte povera, Vietos kūriniai, etc.). Nuo 8-ojo deš. komercinės galerijos visame pasaulyje – De Appel Amsterdame, PS1 Niujorke, Mattress Factory Pitsburge, Matt galerija Londone – rėmė instaliacijų meną, rengė reikšmingas parodas. Galiausiai 1990 m.⁵⁰ Londone buvo įkurtas Instaliacijų muziejus. Devintajame ir dešimtajame dešimtmečiais instaliacijas kuriantys menininkai ėmė derinti skirtingas priemones ir stilius. Kartais iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad sujungiami visiškai nesuderinami dalykai, tačiau juos sieja pagrindinė tema.

„Grahamas Coulter-Smithas, apibūdindamas instaliacijos meno kokybinius skirtumus nuo viso ankstesnio vizualiojo meno, daugiausia vartoja dvi esmines sąvokas: esą „tikrai“ instaliacijai turėtų būti būdingi „pasinėrimas“ (angl. *immersion*) ir įkūnytas žiūrovas (angl. *embodied viewer*).“⁵¹

„Instaliacija yra susijusi su meno suerdvinimo pastangomis, su aplinkos įtraukimu ir radikalizavimu, kai tariamai neutralios sienos ima veikti kaip kūrinio dalis. Taip kontekstas paverčiamas turiniu. Instaliacija neatsiejama ir nuo meninio patyrimo teatralizavimo. Ji atsiskleidžia žiūrovui judant erdvėje ir laike, sąmoningai naudojantis patyrimo trukme ir

⁴⁹ Žukienė Rasa, 2003, Vakarų Europos XX a. dailės istorija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, p. 100.

⁵⁰ Dempsey Amy, 2004, Stiliai, judėjimai ir kryptys. Enciklopedinis moderniojo meno vadovas. Vilnius: Presvika, p. 247-250.

⁵¹ Šiaulytė Viktorija, 2008, Instaliacijos logikos paieškos. Žilvino Landzbergo paroda „Čirvų vynas“ iš jaunų menininkų ciklo „Geltona linija“ ŠMC. *Septynios meno dienos*, Nr. 799.

Prieiga internete: <http://www.culture.lt/7md/?leid_id=799&kas=straipsnis&st_id=8294>

fenomenologija. Instaliacija nėra užbaigta, kol jos neišmėgina žiūrovas; ji neturi konkrečios išankstinės prasmės, kol žiūrovas jos nesuteikia per savo potyrius. Tai ir vadintina teatrališkumu. Užuož žiūrėjęs iš toliau, kaip įprasta subjekto ir objekto santykiui, žiūrovas dažniausiai turi kone apsigyventi kūrinys, būti jo viduje ir dar kartais užsiimti arba menininko jam numatyta, arba neprognozuota veikla.⁵²

Kalbant apie instaliacijų meną Lietuvoje reikia pabrėžti, kad ilgą laiką jis nevaicino žymesnio vaidmens. Kaip teigia menotyrininkė Kristina Pipiraitė, bandant tipologizuoti Lietuvos instaliacijų bei videomeno raidą, netinka joks standartinis modelis, kadangi menininkai linkę neapsistoti ties vienos rūšies kūrybos būdais ir temomis. Anot Pipiraitės, M. Navakas ir grupės "Post Ars" nariai (ypač Č. Lukenskas) pirmieji aktyviai sureagavo į pasikeitimus Vakarų mene. Navakas iškėlė skulptūros ir objekto santykio problemą. Jo paakinti skulptoriai ėmė domėtis kasdieniškais daiktais, įrankiais, padargais, įrengimais, statybinėmis konstrukcijomis, bet naudoti visa tai ne kaip radinius, o transformuoti į archetipinius skulptūrinius ženklus.⁵³ A. Raila, G. Urbonas, D. Narkevičius, D. Bastys, D. Jankauskas, E. Rakauskaitė, G. Markevičius, A. Novickas, D. Žiūra □ pirmoji dailininkų karta, pradėjusi kurti atsiradus galimybei tiesiogiai pažinti kitų šalių meninį gyvenimą. Kurdami naudoja įvairias priemones, instaliuoja savo kūrinius ne tik parodų salėse, bet ir gatvėse, alternatyviose erdvėse, nutrindami griežtas ribas tarp to, kas individualu, regionalu ir kosmopolitiška, gilinasi į šiuolaikinio meno ir gyvenimo santykių įvairovę, akcentuoja konteksto reikšmę.

Instaliaciją, kaip vieną populiariausių šiuolaikinio meno formų, itin dažnai galima vadinti socialiu menu, iškeliančiu, viešinančiu, nagrinėjančiu įvairias visuomenės ir kultūros problemas. Mūsų dienomis ypač gausu gatvės instaliacijų, kurios primena vairuotojams apie žūstančius kelyje vaikus, dviratininkus. Dažniausiai tokios instaliacijos vadinamos vaiduokliškomis. Pasitaiko ir labai linksimų instaliacijų, verčiančių nusišypsoti praeinanti, dažnai tai tokios instaliacijos, kurios juokiasi iš pačių miesto gyventojų ir jų gyvenimo įpročių.

Tačiau pasitaiko ir ypač radikalių, šokiruojančių, pasipiktinimo bangą sukeliančių objektų. Vienas iš tokių buvo projektas „Vergų miestas“⁵⁴ (angl. *Slave City*) Roterdame, Olandijoje, Atelier Van Lieshout sukurtas 2008 metais. Gigantiškos socialinės instaliacijos esmė – prikišamai hiperbolizuotas tik į pelną, sėkmę, rezultatą bet kokia kainą orientuotos šiuolaikinės visuomenės modelis, dogmatiškas požiūris į gerį ir blogį, ir visiškas egzistencijos

⁵² Dubinskaitė Renata, 2005, Tarp akies ir ausies. *Šiaurės Atėnai*, Nr. 769. Prieiga internete: <http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=769&kas=straipsnis&st_id=4385>

⁵³ Pipiraitė Kristina, 2004, Instaliacijų ir videomeno raida ir tipologizacija Lietuvoje. *Literatūra ir menas*, Nr. 3001. Prieiga internete: <http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3001&st_id=4733&txt=lietuvi%C5%A1ko>

⁵⁴ Kazakevičius Ignas, 2009, Maskvos liturgija II. Prieiga internete: <<http://www.kulturpolis.lt>>

autonomiškumas ir būties automatizmas. Konceptcija – etinė, forma – antiestetinė. Lavonų muliažai, lobotomija, laboratorija, kabliai žmogienai, žarnos, organai, dauginimasis, vergų universitetų, viešnamių, darbo vietų, ir šviesos tunelio gale – utilizacijos įstaigų maketai. Išklotinės, planai, pjūviai. Nejaugi tokia mūsų visų pabaiga?

1. pav. „Vergų miestas“. Fragmentas
2008 m., gipsas, plastikas, silikonas, audinys.
Atelier Van Lieshout, Roterdamas, Olandija

Šaltinis: [http:// we-make-money-not-art.com](http://we-make-money-not-art.com)

2. pav. „Vergų miestas“. Fragmentas
2008 m., gipsas, plastikas, silikonas, audinys.
Atelier Van Lieshout, Roterdamas, Olandija

Šaltinis: [http:// we-make-money-not-art.com](http://we-make-money-not-art.com)

Instaliacija pasižymi socialiniams menams nebūdingu ekspresyvumu ir savo forma bei formatu pateisina sukonstravimo priežastį – žmonijos egzistencijos etika preparuojama humaniškumo / dehumanizavimo pjūviu. Kaip sudėtinga – etika, egzistencija, koncepcija. „Vergų mieste“ viskas paprasčiau – energija gaunama išnaudojant vergus, kurie dirbtinai dauginami, ir konceptualiai auginami „plaunant smegenis“, ir netgi neša naudą po mirties, tapdami puikiu kuru.

IV. VARTOJIMO KRITIKA INSTALIACIJOS MENE: ATVEJŲ ANALIZĖ

Aptarus vartojimo, vartotojų visuomenės ir socialinio meno aspektus bei bruožus, paskutinioji darbo dalis – teorinių prielaidų taikymas/ieškojimas praktikoje, t.y. bandymas analizuoti vartojimą, vartotojišką visuomenę, masinę kultūrą kritikuojančias instaliacijas. Šiam tikslui buvo pasirinkti užsienio ir lietuvių autorių darbai. Nagrinėti šiuolaikinio meno objektus yra sudėtingas ir išvalgos reikalaujantis iššūkis. Dažniausiai čia sunku pritaikyti klasikinio meno sferoje naudojamus analizės segmentus (pvz., dailėje kūrinį galima apibrėžti per kompoziciją, spalviškumą, objektiškumą, šviesotamsą, niunsus, kontrastus, etc.). Taigi stengiantis išanalizuoti šiuolaikinius pasirinktus meno objektus buvo sudarytas toks preliminarus sąrašas, kurio laikantis atliekama analizė:

- kūrinio autoriaus pristatymas;
- kūrinio pristatymas;
- meninių išraiškos priemonių analizė;
- kūrinio idėjos analizė.

Duane Hanson. Pirmasis autorius, kurio du kūriniai analizuojami šiame darbe yra Duanas Hansonas (1925-1996 m.) – amerikiečių menininkas, kūręs natūralaus dydžio realistinių siužetų skulptūrines instaliacijas, kuriose vaizdavo darbininkų klasės gyvenimo kasdienybę, bandęs ją pašiepti. Objektus Hansonas kūrė iš labai įvairių medžiagų, pavyzdžiui, poliesterio dervos, stiklo pluošto, bronzos, etc. Viename iš interviu 1981 m. Hansonas sakė, kad jis „labiausiai domisi žmogiškosiomis formomis, nes juk kas gali suteikti daugiau susidomėjimo, susižavėjimo, grožio, bjaurumo, džiaugsmo, sukrėtimo ar paniekos, negu žmogus“⁵⁵. D. Hansono kūriniai balansuoja tarp Pop Art, Hiperrealybės, skulptūros, instaliacijos.

Analizei buvo pasirinktos dvi menininko skulptūrinės instaliacijos – „Prekybos centro ledi“ (angl. *Supermarket Lady*) ir „Jaunoji pirkėja“ (angl. *Young Shopper*). Abu darbai sukurti ankstyvajame socialinės kritikos laikotarpyje, t.y. 7 dešimtmečio pabaigoje – 8 dešimtmečio pradžioje. Akcentuojamas amerikietiškojo vartojimo aspektas. Hansono darbas „Prekybos centro ledi“ (žr. 4 pav.) vaizduoja nutukusią vidurinėsios klasės moterį prekybos centre (tačiau pačio prekybos centro nevaizduoja). Moters viršsvorį menininkas išryškina aptemptais drabužiais – 7-8 deš. madingu mini sijonu ir palaidine trumpomis rankovėmis. Moters galvą „puošia“

⁵⁵ The Supermarket Lady, 2005. Prieiga internete: http://www.fdcw.org/0607/logo/van-santen/2007/05/just_another_baudrillard_entry.html

plaukų suktukai ir skarelė. Pagrindinis atributas – prekybos centro vežimėlis. Jame – gausybė kasdienio vartojimo prekių – nuo maisto produktų iki buitinių smulkmenų ir pan.

Ką ir kaip simbolizuoja ši skulptūrinė instaliacija? Tai – „paminklas“ amerikietiškam vartojimui: pilnas vežimėlis, apkūnumas, suktukai, viskas yra simboliai to, ką autorius laiko vartojimo kultūros ženklais. Hansenas nesiima jokių ekstremalių, kraštutinių priemonių kritikai išreikšti. Atvirkščiai, jis sustabdo realybės akimirką, perteikia ją tiksliai tokią, kokia ji ir yra. Koks poveikis? Meno vartotojai, susidūrę su šiuo objektu ne jo natūralioje aplinkoje, t.y. prekybos centre, gauna galimybę žvelgti ir analizuoti šią sustingdytą tikrovę, kaip kultūrinį reiškinių. Hansonas į pagalbą pasitelkia ir pavadinimą: „Prekybos centro dama/ledi“ yra ironijos kupina frazė. Kokia save gerbianči dama pasirodytų viešai taip atrodydama?

3. pav. „Supermarket Lady“

1969-1970 m., stiklo pluoštas ir audinys.
Neue Galerie/Sammlung Ludwig, Aachen, Vokietija

<http://www.fdcw.org>

4. pav. „Young Shopper“

1973 m. poliesteris, stiklo pluoštas, priedai.
The Saatchi Gallery, Londonas, Jungtinė
Karalystė

<http://www.saatchi-gallery.co.uk>

Antrasis čia pateiktas Duano Hansono darbas „Jaunoji pirkėja“ taip pat vaizduoja apkūnią moterį su pirkinių maišais. Moters apkūnumą vėl išryškina aptempti drabužiai. Mergina kiek netvarkinga, tą išduoda susitaršę plaukai. Rankose – pirkinių maišai, ir ne po vieną. Galima daryti prielaidą, kad tai – ne kasdienio vartojimo prekės, o, tarkim, drabužiai, avalynė, bižuterija, ar pan. Ką šiuo atveju vėl kalba Hansonas? Jis kalba apie vartojimo problemos mastą, tai išduoda ir pavadinimo žodis „jaunoji“. Menininkas pabrėžia, kad masinio vartojimo problema apima įvairaus amžiaus žmones.

Reikėtų pastebėti dar vieną, galbūt svarbią, detalę – abiejų objektų veido išraiška. Ji yra gan šalta, abejinga. Ši detalė galėtų įkūnyti Jeano Baudrillardo vartojimo sampratą, jog pats vartojimas nėra individualus veiksmas, suteikiantis pasitenkinimą, džiaugsmą ir pilnatvės jausmą. Atvirkščiai, vartojimas yra kolektyvinis fenomenas, užkoduota simbolių sistema, aukštesnė už individualizmą. Ši sistema svarbi tuo, kad per ją, jos simbolius, žmonės palaiko ryšį vieni su kitais.⁵⁶

Taigi Hansonas labai realistiškai vizualizuoja žmonių, pakliuvusių į „Amerikietiškojo gyvenimo spąstus“ tragediją. Jis pavertė niekuo neišsiskiriančių žmonių kasdienio gyvenimo epizodus į meno ir kritikos kūrinius. Jis parodė šių eilinių žmonių socialinius vaidmenis, išryškindamas kiekvieną bjaurastį, kiekvieną raukšlę. Kūriniuose sunku atskirti ribą tarp realybės ir iliuzijos, meno, dirbtinio pasaulio.

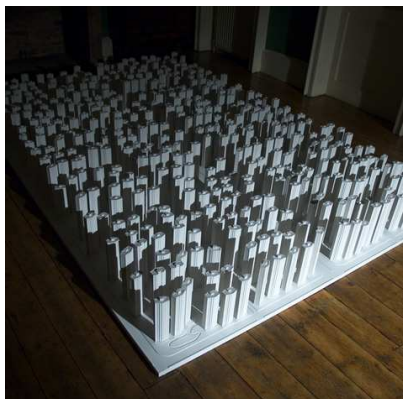
David Cotterell. Britas Davidas Cotterellis yra instaliacijų menininkas, dirbantis su video, audio, interaktyviomis medijomis, dirbtiniu intelektu, prietaisų kontrolės ir mišriomis technikomis. Jo kuriami darbai dažniausiai apima politinių, socialinių, elgesio fenomenų analizes. D. Cotterellis yra menų profesorius Sheffiedo Hallamo universitete Šefilde, Jungtinėje Karalystėje, taip pat dirba konsultantu strateginio planavimo, kultūros ir meno politikos, urbanizacijos srityse. Per paskutiniuosius kelerius metus Cotterellio darbai buvo eksponuoti Šiaurės Amerikoje, Europoje, Tolimuosiuose Rytuose.

Analizei buvo pasirinkta D. Cotterellio instaliacija pavadinimu „Pietų susidūrimas 4:3“ (angl. *South Facing 4:3*). Instaliacija-maketas vaizduoja miestą, sudarytą tik iš blokų ir vienodų blokinių namų, kuriuose glaudžiasi suvienodėję žmonės. Menininko darbą sudaro 1000 gyvenamųjų daugiaaukščių pastatų, kurių architektūrinė stilistika jungia juos į nedalomą visumą ir primena kukurūzų lauką. Kiekvienas pastatas yra 25-35 aukštų, jame gali gyventi iki 750 žmonių. Cotterellis net apskaičiavo, kad jo sukurtoje „Utopijoje“ galėtų gyventi apie pusę milijono žmonių. Atidžiau įsižiūrėjus į maketą pasirodo gatvės, platūs prospektai ir pėsčiųjų zonos „supakuotame“ kraštovaizdyje.

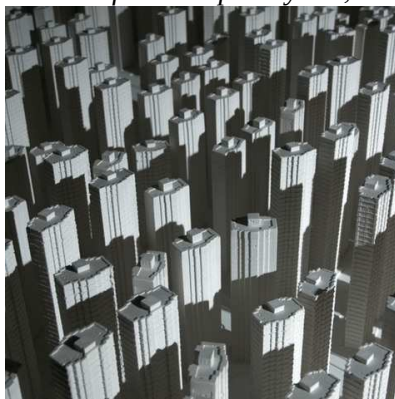
⁵⁶ Ritzer, G. (1998). „Introduction“, in J. Baudrillard, *The Consumer Society*. Thousand Oaks: Sage., p. 15

5.,6.,7. pav. „South Facing 4:3“

2005 m., plastikas, gipsas, apdorotas MDF, 0,3 x 3,0 x 4,0 m
Massachusetts Museum of Contemporary Art, Masačiusetas, JAV

<http://www.cotterrell.com>

<http://www.cotterrell.com>

<http://www.cotterrell.com>

Ar galima šiame darbe rasti socialinės, masių, vartojimo kritikos? Galima daryti prielaidas, kad taip. Cotterellis sukūrė savotišką masių utopiją, vartojimo paminklą, paremtą vienodumo, simetrijos, nuobodulio, o svarbiausia masinės gamybos principais. Šis objektas įkūnija šiuolaikinės visuomenės suvienodėjimo, šaltumo, uždarumo problemas. Juk menininko sukurtas maketas – baltas ir tuščias – toks, kaip ir nūdienos didmiesčių gyventojų aplinka ir socialinis gyvenimas. Didžiausią apyvartos dalį sudaro tik tai, kas vienoda, nes vienoda gali būti bendrumo simboliu, atpažįstamu kodu.

Nam June Paik. Visiškai kitoks dar vienas pasirinktas analizei autorius – tai Korėjoje gimęs ir Amerikoje užaugęs menininkas Nam June Paik (1932-2006 m.). Šis menininkas daugiausia dėmesio skyrė įvairioms medijos meno ir instaliacijos formoms (jis kartais laikomas ir pirmuoju videomenininku, kuriam greičiausiai priklauso žymioji frazė „Informacijos greitkelis, angl. *Information Superhighway*). 1979-1996 metais Paikas dirbo profesoriumi Diuseldorfo Meno akademijoje.

Labiausiai Paikas žinomas kaip asmuo, kūręs robotus iš televizorių detalių. Pirmieji jo darbai buvo iš metalo ir vielos, tačiau laikui bėgant visi jo objektai tapo gaminami iš radijo ir televizorių detalių.

8. pav. „Piano Piece“
1993 m., uždaro rato
skulptūrinė video instaliacija,
120 x 84 x 48 cm.
Sarah Norton Goodyear fondas

<http://www.artnet.com>

9. pav. „Alexander the Great“
1993 m., media, televizoriaus
monitoriai, neoninės lempos,
230 x 135 x 280 cm.
Privati kolekcija

<http://www.artnet.com>

10. pav. „Baby Buddha“
2001 m., media, televizorių
ekranai, radijo imtuvai, video
instaliacija, 192 x 146,5 x 50,2 cm.
Privati kolekcija

<http://www.artnet.com>

Analizei buvo pasirinktos trys skulptūrinės instaliacijos-robotai. Pirmasis objektas „Pianino dalis“ (angl. *Piano Piece*) yra sukonstruotas iš pianino, trylikos seno modelio televizorių ekranų, kėdės ir dviejų apšvietimo lempų su stovais. Objektas „Aleksandras Didysis“ (angl. *Alexander The Great*) – tai ant dramblio pasodintas robotas iš televizorių monitorių, radijo imtuvų, laidų, kitų elektronikos detalių. Trečiasis objektas „Kūdikis Buda“ (angl. *Baby Buddha*) – tai penki televizoriaus monitoriai ir trys radijo imtuvai, imituojantys sąlyginai žmogiškų formų siluetą.

Pirmiausia derėtų įvardinti ryškiausius ir bendrus visų šių objektų bruožus – tai seno ir naujo jungtis, o galbūt net technologijų prieš tradicijas (kalbama apie kultūrines, dvasines tradicines vertybes) pergalė: klasika vs masmedija, istorija vs dabartis, tikėjimas vs technologijos ir mokslas. Pianinas čia galėtų įkūnyti tradicijas, klasiką, Aleksandro Didžiojo dramblys tarnauja kaip istorijos simbolis, o Buda (šiuo atveju išlieka tik pavadinimas) – tikėjamą ir tradicijas. Visa tai uzurpuota ne ko kito, bet masinių informavimo priemonių, t.y. kiekvienas objektas didžiąja dalimi transformuotas, pakeistas, užgožtas technologinių informavimo priemonių.

Ką savo robotais sako Paikas, dėl ko jis nerimauja ir ką demaskuoja? Galima teigti, kad tai – masinės, populiariosios kultūros kritika, o tuo pačiu ir masinio vartojimo kritika. Menininkas nerimauja, kad išskirtinius (o juk klasikinė muzika, budizmas, istorijos herojai tokie ir buvo) reiškinius, asmenis paliečia ir keičia masinio vartojimo kultūra.

Melanie Upton yra jaunosios kartos australų instaliacijų menininkė, prieš kelerius metus baigusi Viktorijos meno koledžą Australijoje. Jaunoji menininkė jau yra pelniusi kelis svarbius prizus, tokius kaip geriausias 3D metų darbas Dr. Rosenthalio apdovanojimuose.

11. pav. Discards: Proposition 1
2007, plastikas
Victoria Park Gallery

<http://www.melanieupton.com/>

12. pav. Discards: Proposition 2
2007, plastikas
Victoria Park Gallery

<http://www.melanieupton.com/>

Upton kuria instaliacijas iš kasdienio vartojimo daiktų, netgi tiksliau būtų – iš atliekų. Analizuojami du M. Upton darbai – instaliacijos ir masinio vartojimo objektų. Pirmojoje ir antrojoje instaliacijose „Išmetė: Pasiūlymas 1“ ir „Išmetė: Pasiūlymas 2“ (angl. *Discards: Proposition 1* ir *Discards: Proposition 2*) panaudoti tokie daiktai kaip plastikiniai buteliai, pakuotės, vyniojamasis popierius. Jie „įkurdinti“ tariamoje namų aplinkoje. Dar vienas nagrinėjamas Upton darbas – instaliacija „Aksesuarų miestas“ (angl. *Accessory City*) – tai daiktai, t.y. greitojo maitinimo restorano puodelis ir popierinė pakuotė bei pieno pakelis, padengti sidabro spalvos dažais.

Galima daryti prielaidas, kad pirmuoju darbu menininkė pasakoja apie iš dalies net nepastebimą masinio vartojimo prekių, o kartu ir atliekų, egzistavimą mūsų gyvenime. O tai jau yra problema, mat susigyventi su vartojimo kasdienybe, pamiršti savitumo, originalumo aspektus asmenybei yra pražūtinga. Taigi Upton pasitelkia minimalistinę stilistiką tam, kad kalbėtų apie vartojimo ir masiškumo problemą.

Kitas Upton darbas tarsi prisideda prie pirmojo idėjų ir pašiepia masinį vartojimą, populiariąją kultūrą. Jau pats instaliacijos pavadinimas kalba apie tai, kad kasdienio ir masinio vartojimo daiktai tampa daugeliui žmonių savotiškais aksesuarais, svarbomis gyvenimo detalėmis, ritualais ar net simboliais (žvelgiant į dabartines realijas galima paminėti masiškai išplitusį greitąjį maistą, kavos išsinešimui mados bangą). Tai, kad šie aksesuarai, detalės yra

svarbios, menininkė pabrėžia pasinaudodama sidabrine spalva – sidabras juk taurusis metalas. Taigi taip net sukuriamas prieštaras: pigus, masinis daiktas vaizduojamas kaip prabangus, taigi sustiprinama ironija.

13. pav. „Accessory City“ (detalė)
2008, aliuminis, medis, popierius, folija, dažai
Penthouse Mouse, Australija

<http://www.melanieupton.com/>

14. pav. „Accessory City“ (detalė)
2008, aliuminis, medis, popierius, folija, dažai
Penthouse Mouse, Australija

<http://www.melanieupton.com/>

Ani Schulze yra jauna menininkė iš Vokietijos. Jos kūryba yra atvira visoms medijos formoms, įvairiems veiksams lokaliname bare ar parodoje. Analizei pasirinkta menininkės instaliacija „Žmogus – ne sala“ (angl. *No man is an island*), kurioje atkuriamas miesčioniškas vartotojiškos betvarkės išpūdis, dvelkiantis *Arte Povera* estetika. A. Schulze teigia, kad prieš sukurdamą šią instaliaciją, ji rinko medžiagą apie uždegų istoriją, apie tai, kad uždega yra vieta, kur susitinka vietiniai, anksčiau prasidėdavo pučai ir maištai, o dabar kuriami įdomiausi projektai, ten vietinių būdą pamato atvykėliai, ten susidaromas išpūdis apie naują vietą⁵⁷.

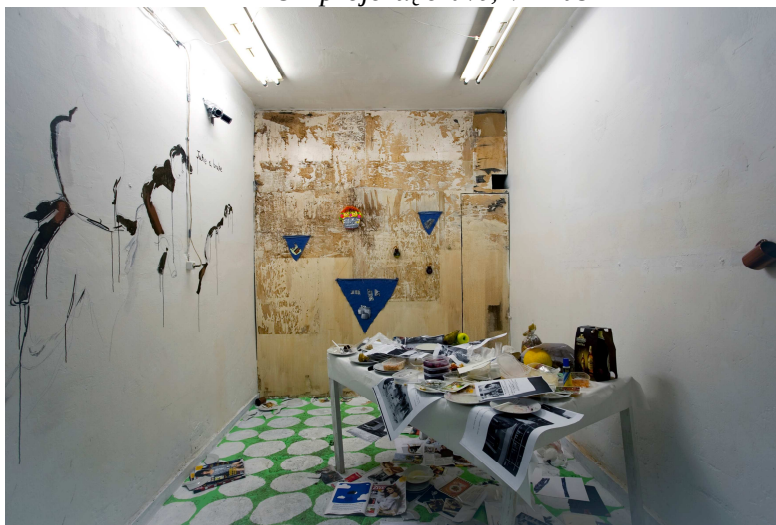
Instaliacija užima visą patalpą, susideda iš daugybės detalių: tai stalas, nukrautas aerosoliniais dažais pagražintais maisto likučiais vienkartinėse pakuotėse bei atšviestais knygų puslapiais su praeitų amžių uždegais vaizduojančiomis graviūromis. Ant sienos kabo džinso atraižos su nuotraukomis iš gyvenimo būdo žurnalų, įgavusios futbolo sirgalių ant sienų kabinamų trikampių vėliavėlių formą, bei vaikiškas muzikos instrumentas, paspaudus mygtuką skleidžiantis vaikišką techno su kriuksėjimais ir miaukimais; ant gretimios sienos – tušu

⁵⁷ Pranašiška paroda? „Things to come“ ARTKOR projektų erdvėje, 2009. Prieiga internete: <http://www.artnews.lt/pranasiska-paroda-%E2%80%9Ethings-to-come%E2%80%9C-artkor-projektu-erdveje-1781>

užmestas neaiškus trijų figūrų piešinys ir užrašas „Atsipūsk“ (angl. *Take a break*), prie trečios pririštas vaikiškas žaislas su ratukais ir baubu vietoj kiškučio, o aukštai virš jo, ant lentynos, – televizorius, skambant tragiškai, grėsmę anonsojančiai muzikai iš 1936 m. fantastinio filmo „Kas atsitiks“ (angl. *Things to come*), rodantis kačiukus, stručius, jūrų vėplį ir namų šeimininkę. Grindys dekoruotos baltais apskritimais ant salotinio fono.

Kambarį į vientisą instaliaciją sujungia šūsniškas makulatūros ant grindų: lietuviški gyvenimo būdo žurnalai, kokteilių receptai, atšviesti puslapiai iš knygos apie avis lankose. Kambaryje aptinki ribotą kiekį būdų praleisti savaitgalį: nueiti į barą, pavartyti žurnalą, paklausyti abejotinos vertės muzikos, paspoksoti į televizorių, pagerti ir pavalgyti, nesitvarkyti. Pasakyk, kaip tu praleidi laisvalaikį ir aš pasakysiu, kas tu. Ir kur toks laisvalaikis nuves. Tai šiuolaikinės vartotojiškos visuomenės bruožas ir ženklas, kurį ir išryškina A. Schulze.

15. pav. No man is an island
2009, popierius, plastikas, džinsas, medis, etc.
ARTKOR projektų erdvė, Vilnius

<http://www.artnews.lt/pranasiska-paroda-%E2%80%9EThings-to-come%E2%80%9C-artkor-projektu-erdveje-1781>

Žilvinas Landzbergas (1979 m.) Kaune, kuria ir gyvena Vilniuje ir Amsterdame. 1998 - 2004 m. mokėsi Vilniaus dailės akademijoje, Skulptūros katedroje. 2008 m. apdovanotas pagrindiniu modernaus ir šiuolaikinio meno leidyklos „Thieme Art“ prizų. Aktyviai dalyvauti parodose pradėjo nuo 2003 m., kuomet jau išryškėjo Ž. Landzbergo kūrybai būdingi bruožai: medžiagos, spalvos ir šviesos svarba ir jų teikiamos reikšminės nuorodos; socialinė kritika, neretai persipinanti su asmeninės patirties refleksija. Menininko instaliacijos dažnai sukuria situacijas su savo vieta ir laiku. Jose ryšiai tarp atskirų elementų užsimezga pasitelkiant pasakos logiką. Greta objektų nemažiau svarbūs ir metanaratyvūs kuriantys piešiniai. Juose atsiskleidžia

nuoseklus pasirinkto objekto, temos tyrimas ir apmąstymas, įgaunantis savarankiškų kūrinių formas.

Išdidinti trys įvairiaspalviai prezervatyvai, pagaminti iš poliuretano putos, panašiai kaip Claes Oldenburg'o kasdieninio vartojimo objektai, tapę milžiniškomis skulptūromis, praranda bet kokias sąsajas su pradine savo funkcija. Sintetinės jų spalvos bei pilnavidurė forma sukuria tobulą prekinę išvaizdą, kuri yra universali ir iš karto atpažįstama.

16. pav. „Skonis“
2004 m., instaliacija, poliuretano putos, gipsas, aliejiniai dažai
Šiuolaikinio meno centras, Vilnius

<http://ic.ndg.lt/index.php?id=252>

Taigi Ž. Landsbergas pasirinko itin specifinę formą kalbėti apie vartotojų ir visuomenės simbolius. Jis netgi pasirinko vieną intymiausių žmogaus gyvenimo sferų, ją išviešino ir padarė simboliu, ženklu. Ką tai reiškia, kaip tai galima interpretuoti? Landsbergas galbūt teigia, kad net asmeniškiausios ir intymiausios žmogaus gyvenimo sferos postmoderniojoje ir vartotojiškoje visuomenėje tampa viešais, plačiai vartojamais ir daugumos atpažįstamais kodais. Žmonės tokioje visuomenėje netenka privatumo privilegijos, visi stengiasi būti atpažįstami pagal tam tikrus ženklus ir simbolius.

Gytis Skrudžinskas (1975 m.). 1999 – 2003 mokėsi Vilniaus dailės akademijoje, Klaipėdos vizualinio dizaino katedroje, o 2005 įgijo vizualinių menų magistro laipsnį. Nuo 1999 dalyvauja grupinėse parodose. G. Skrudžinskas visuomenei žinomas ne tik kaip garso meno atstovas, bet ir kaip fotografas bei grafinio dizaino bei instaliacijų kūrėjas. Anot Gyčio, daugelis sako, kad jo kūryboje atsiskleidžia vartotojiškos visuomenės kritika. Menininkas tvirtina išties smerkiantis "vartojimą dėl vartojimo", tačiau to parodyti savo kūryba specialiai nesiekiantis.

„Man nesuprantama, kodėl kas kartą pasirodžius naujam mobiliojo telefono modeliui su papildomomis funkcijomis visi puola pirkti. Na ir kas, kad telefone nėra kameros? Pamištame, kad pagrindinė telefono funkcija – skambinti ir priimti skambučius. Būtent tai aš ir vadinu vartojimą dėl vartojimo“, – samprotavo G. Skrudžinskas.⁵⁸

Gyčio Skudžinsko pagrindinis kūrybos objektas – sistema, o tiksliau sistemos, sistemų studijos ir kritika. Autorius sistema laiko bet kuri politiką, visuomeninę, religinę, masinės komunikacijos formuojamą ir visuotinai priimtą darinį ar veiksmų modelį. Šios sąvokos turinys, persipindamas su paralelinėmis reikšminėmis grupėmis, yra esminis kūrinių problematikos išeities taškas. Gytis nekelia utopinių uždavinių keisti ar pertvarkyti vienos ar kitos sistemos veiklos modelį, bet siekia pažadinti kritinį ir nešališką suvokėjo mąstymą. Tad jo konstruojami vizualiniai pranešimai pasižymi dominuojančios normos ar formos pažeidimu ir nesistengia nurodyt „teisingo pasirinkimo“, o siekia sukurti keliapakopį nuorodų tinklą. Inspiracijų kūriniams semiasi stebėdamas kasdienių įvykių srautą, jų reprezentaciją, savo ir aplinkinių veiklos modelius tam tikrose situacijose. Kūryboje autorius naudoja įvairias raiškos formas – fotografiją, piešinį, instaliaciją. Pastaruoju metu vis dažniau renkasi fotografiją - atvaizdo konstravimo būdą, kuris leidžia sukurti ne tik meno kūrinį, bet ir daugianarį pranešimą, turintį autentiško dokumentalumo atspalvį.

Instaliacija „Geriausiai pasakoja vaizdas“, 2003. ŠMC, Vilnius. Projekto metu meninio veiksmo grupė SALikaPALIKAU (Gytis Skudžinskas, Darius Gerulaitis, Marius Skudžinskas) koreguokliu retušavo dienraščio tekstinę informaciją, palikdami tik vizualiąją dalį (fotografijas, karikatūras, reklaminę grafiką). Gautus lakštus pritvirtino prie sienos siūlydami žiūrovams juose palikti savus užrašus. Tokiu būdu masinių informavimo priemonių deklaruojamą tiesą pakeitė laisvo interpretavimo būdu. Skrudžinskas tokia interaktyvia instaliacija siekė parodyti, kad visuomenę ir jai priimtinius ir atpažįstamus simbolius kuria masinio informavimo priemonės. Kur čia slypi kritika? Galbūt tame, kad mes patys prisidedame prie tų simbolių kūrybos, o vėliau jau nesugebame nuo jų pabėgti (galime tik juos keisti; kas turi galią reikštis per informacijos priemones, tas turi galią kurti simbolius ir „valdyti“ visuomenę).

Dainius Liškevičius (1970 m.) parodose dalyvauti pradėjo 1995 m. Pirmieji menininko kūriniai buvo skulptūros ir skulptūrinės instaliacijos. Kūriniuose Dainius Liškevičius ironizuotą kičinę estetiką sujungė su vyraujančių ideologijų ar populiaraus gyvenimo būdo kritika. Nuo 1996 m. menininkas pradėjo kurti kūrinius, kuriuose dalyvaudavo pats –

⁵⁸ Gytis Skrudžinskas, pristatymas.

<http://www.youngartists.lt/?page=artists&language=lt&branch=visual&artist_id=308#end>

performansus, akcijas, videoperformansus. Po 1998 m. Dainius Liškevičius sukūrė keletą konceptualių instaliacijų, nuo pirmųjų kūrinių besiskiriančių ne tiek temomis, kiek išraiška (In/Out, 1999; If at first you don't Succeed, Try, Try Again, 2003; High Drama Unexplored Dream, 2004). Tai yra nuo skulptūrinio prado stipriai atitrūkusios, daugiausiai interaktyvios, žiūrovą įtraukiančios instaliacijos. Kaip ir performansai, vėlyvesnio periodo instaliacijos išlaiko jau pačiai ankstyviausiajai Dainiaus Liškevičiaus kūrybai būdingą socialinį angažuotumą, visuomenės kritiką.

17. pav. In/Out
1998 m., plienas, stiklas
Vilnius

<http://www.ndq.lt>

18. pav. In/Out
1998 m., plienas, stiklas
Vilnius

<http://www.ndq.lt>

Kūrinys sukurtas VII-ajai Baltijos šiuolaikinio meno trienalei *Cool Places* ir priklauso naujo etapo Dainiaus Liškevičiaus kūriniams. Kūrinyje į keturkampę erdvę apribojančias stiklines sienas yra įmontuotos dvi viešo naudojimo pastatuose įprastos automatiškai atsidarančios durys. Tačiau, atvirkščiai nei įprasta, žiūrovui priėjus prie kūrinio durys ne atsidaro, bet užsidaro. Tokią instaliaciją galima interpretuoti kaip tuometinio socialinio konteksto kritiką.

Vytautas Umbrasas. Vidurinėsios kartos menininkas yra baigęs skulptūros studijas dabartinėje Vilniaus dailės akademijoje. Nuo 1989 m. dėsto Kauno aukštesniojoje meno mokykloje (J. Vienožinskio menų studijų centre). Nuo 1992 m. priklauso Lietuvos dailininkų sąjungai. Parodose dalyvauja nuo 1988 m. Dirba skulptūros srityje.

Instaliacija patraukia dėmesį ne tik savo meninės raiškos būdu, bet ir daug sakančiu pavadinimu bei iš jo aiškėjančia idėja. Vienas iš dešimties – būtų puikus šūkis vartotojų visuomenei. Naudodamas minimalistines meninės išraiškos priemones (narvas ir mediniai strypai, kiek primenantys vilko dantis), menininkas kalba apie postmoderniųjų laikų vartotojiškos visuomenės bruožą – vienodumą. Juk jei esi „vienas iš“, esi panašus, esi grupės

narys, t.y. tave priima į socialinę grupę. Per vartojimą ir simbolius, asmenys postmoderniojoje kultūroje yra įtraukiami į bendriją.

19. pav. „Vienas iš dešimties“
1996, medis, vilko narvas, 230 cm
Kaunas

<http://www.smic.lt/htm/menininkas/umbrasas.htm>

V KŪRYBINIO DARBO APRAŠYMAS

Instaliacijos idėjos aprašymas

Šioje instaliacijoje simbolių kalba norėjau perteikti šių dienų besaikio vartojimo kultūros mastą bei problemą. Instaliacijos koncepciją formavau remdamasis Sinoptikono, sugundymo, metaforos principu.

Instaliacijos idėja yra teatrališkas ir dramatiškas laiko ir erdvės potyris, sukuriamas sąveikaujant stebėtojų ir instaliacijai. Simbolinis Sinoptikono gundimas, prasideda tada, kai žiūrovas pamato šviesas ir žmogaus siluetą objekte, priminti naktinio klubo salę, simbolizuojančią pramogų pasaulį, linksmybes, išimybę. Stebėtojų kyla pagunda, intriga, žvilgtelėti, kas yra už užsklandos, ir pradeda eiti link objekto, kaip savo siekinio „Pažadėtosios Žemės“ link. Šią kelionę lydi „dieviškas“ balsas „VISKAS APGALVOTA“.... tartum viskuo bus pasirūpinta.... tu juk rojuje!

Bet priėjus arčiau, visos iliuzijos subyra, viskas nusidažo visai kitomis spalvomis. Pasirodo esą visai ne tai, ko buvo tikėtasi. Už užsklandos tik šiukšlių krūva kuri simbolizuoja besaikį, bevertį, mūsų gyvenimą

Vartojimo skatinimas vyksta visomis masinėmis medijos priemonėmis. Visuomenė tampa „užliūliuota“ narciziškomis pramogų pasaulio iliuzijomis, kurios apakina žmogų, jis tampa pavaldus masinės kultūros sukurtai programai, kurią diktuoja prekybos centrai, televizija, žiniasklaida, pramogų pasaulis, nebelineka individo minties autonomijos. Vartojimo globalizacija nustelbia dvasinio vartojimo reikmę. Daiktas virsta būtinybe. Vienintelis penas – poreikis „tinkamai“ užpildyti pirkinį krepšelį..

Taigi postmodernioje visuomenėje vis labiau vartojami paviršiai, o ne turinys. Vartotojas yra plataus rinkinio vaizdinių, gaminamų dizaino industrijos, taikinytis, paklūstantis jai.

IŠVADOS

1. Socialinė kritika aprėpia ir analizuoja socialines struktūras, vertina jas, ieško trūkumų ir problemų, o vėliau ieško praktinių sprendimų, specialiųjų priemonių, radikalių reformų ar net revoliucinių pokyčių šioms problemoms įveikti. Socialinę kritikos objektais gali tapti įvairūs socialiniai, politiniai ar kito pobūdžio įvykiai, socialinių grupių, mažumų, individų patirtis tam tikrose situacijose ar susidariusiose sąlygose.
2. Vienas iš šios kritikos objektų yra vartojimas. Postmoderniojoje kultūroje vartojimas tapo tam tikra mikrokultūra. Vartojimas yra reikšmingas žmonių socializacijos kodas, galintis išskirti ir suvienodinti jų skonius; daiktų, drabužių spalvomis, ženklų, mitybos produktų ir patiekalų skonių pasirinkimu žmogus gali nevaržomai išreikšti savo tapatybę, priklausomybę socialinei grupei.
3. Vartojimas suprantamas tiek kaip būtinas, natūralus dalykas, susijęs su poreikiais, kasdiene rutina, tam tikrais sprendimais, įpročiais ir veikla; tačiau tai gali būti neribotais norais ir troškimais motyvuotas gėrybių ir paslaugų, kurias įmanoma pavadinti neesminėmis, vartojimas. Postmodernios visuomenės vartojimas didžiąja dalimi yra ženklų vartojimas: prekės perkamos tam, kad būtų panaudotos kaip ženklai. Vartotojiška kultūra pasižymi kaip prekių vartojimo sistema, kurioje prekės tampa galimos saviraiškos instrumentais.
4. Postmodernizmas – sunkiai apibrėžiamas terminas, tačiau gali būti nusakomas kaip tam tikrų kritinių, retorinių, strateginių nuostatų visuma. Postmodernizmo idėjos pasireiškė filosofijoje, mene, literatūroje, architektūroje, dizaine, istorijos interpretavime ir bendrai kultūroje nuo XX a. pabaigos. Postmoderni visuomenė išskirtinai yra vartotojų. Joje įvyksta ženklus vartojimo masto ir pobūdžio pasikeitimas: vartoja visi, visur ir visada.
5. Socialinio meno funkciją gali prisiimti dauguma meno šakų: vaizduojamoji dailė, teatras, kinas, fotografija, literatūra, muzika, šiuolaikinio meno formos (fluxus, videomenas, performansai, etc.). Socialinės kritikos formos mene susijusios su estetikos, turinio, išraiškos kategorijomis. Meno socialumas suvokiamas dvejopai: ir kaip emocinis ar estetinis poveikis suvokėjui, ir kaip aktyvus menininko reagavimas į socialinius, kultūrinius, politinius pokyčius, bandymas užčiuopti visuomenės pulsą.
6. Instaliacija yra susijusi su meno suerdvinimo pastangomis, su aplinkos įtraukimu ir radikalizavimu, kai tariamai neutralios sienos ima veikti kaip kūrinio dalis. Taip kontekstas paverčiamas turiniu. Instaliaciją, kaip vieną populiariausių šiuolaikinio meno formų, itin dažnai galima vadinti socialiu menu, iškeliančiu, viešinančiu, nagrinėjančiu įvairias visuomenės ir kultūros problemas.

7. Atlikta užsienio ir lietuvių menininkų instaliacijų analizė parodė, kad socialinė, visuomenės ir vartojimo kritika nėra svetimas reiškinyss šioje konceptualiojo meno kryptyje. Siekiant tai išsiaiškinti buvo išnagrinėta 15 kūrinių. Paaiškėjo, kad:

- menininkams rūpi nesaikingo vartojimo kultūra ir jos paplitimo mastas, apimantis įvairaus amžiaus asmenis (pvz., „Supermarket Lady“, „Young Shopper“, etc.);
- menininkams rūpi visuomenės susvetimėjimo ir suvienodėjimo problema (pvz., „South Facing 4:3“, „Vienas iš dešimties“);
- menininkai kuriamuose objektuose kalba apie visuotinai priimtų simbolių kūrimą, visuomenės nario pripažinimą pagal bendrai atpažįstamus ženklus, kuris veda prie jau minėto suvienodėjimo (pvz., „Skonis“, „Geriausiai pasakoja vaizdas“);
- menininkai iškelia vartojimo ir masinės gamybos kultūros pergalę prieš tradiciją (pvz., „No man is an island“, „Alexander The Great“, „Baby Buddha“);
- menininkai kalba apie prekybos centrų, masinių informavimo priemonių įtaką šiuolaikiniame žmonių gyvenime (pvz., „Supermarket Lady“, „Young Shopper“, „75%“, „Geriausiai pasakoja vaizdas“).

8. Meninės raiškos priemonės ir stilistika instaliacijose:

- dauguma nagrinėtų instaliacijų yra skulptūrinės (pvz., „Supermarket Lady“, „Young Shopper“, „Baby Buddha“, „Skonis“, etc.); taip pat pasitaiko maketų (pvz., „South Facing 4:3“), lauko instaliacijų (pvz., „Vienas iš dešimties“).
- dažnai naudojamos minimalistinis stilius, problematiką stengiamasi pateikti naudojant simboliais paverstus objektus (pvz., „In/Out“, „Accessory City“). Nė vienas nagrinėtas objektas nepasižymėjo iššaukiančiu, šokiruojančiu siužetu.
- naudotos medžiagos: pačios įvairiausios, pvz., medis, metalas, plastikas, silikonas, elektros prietaisai, radijo imtuvai, televizorių monitoriai, grūdintas stiklas, plienas. Negalima išskirti nė vienos vyraujančios medžiagos.
- dažnu atveju interpretuojant instaliaciją būtina atsižvelgti į pavadinimą, kuriuo yra papildoma arba net atskleidžiama kūrinio mintis (pvz., „Baby Buddha“, „Accessory City“, „Vienas iš dešimties“, etc.).

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. „Vergų miestas“

2008 m., gipsas, plastikas, silikonas, audinys

Atelier Van Lieshout, Roterdamas, Olandija.

2. Duane Hanson, „Supermarket Lady“

1969-1970 m., stiklo pluoštas ir audinys

Neue Galerie/Sammlung Ludwig, Aachen, Vokietija.

3. Duane Hanson, „Young Shopper“

1973 m., poliesteris, stiklo pluoštas, priedai

The Saatchi Gallery, Londonas, Jungtinė Karalystė.

4. David Cotterell, „South Facing 4:3“

2005 m., plastikas, gipsas, apdorotas MDF, 0,3 x 3,0 x 4,0 m

Massachusetts Museum of Contemporary Art, Masačiusetas, JAV.

5. Nam June Paik, „Piano Piece“

1993 m., uždaro rato skulptūrinė video instaliacija, 120 x 84 x 48 cm

Sarah Norton Goodyear fondas.

6. Nam June Paik, „Alexander the Great“

1993 m., media, televizoriaus monitoriai, neoninės lempos, 230 x 135 x 280 cm

Privati kolekcija.

7. Nam June Paik, „Baby Buddha“

2001 m., media, televizorių ekranai, radijo imtuvai, video instaliacija, 192 x 146,5 x 50,2 cm

Privati kolekcija.

8. Melanie Upton, „Discards: Proposition 1“

2007 m., plastikas

Victoria Park Gallery, Australija.

9. Melanie Upton, „Discards: Proposition 2“

2007 m., plastikas

Victoria Park Gallery, Australija.

10. Melanie Upton, „Accessory City“

2008 m., aliuminis, medis, popierius, folija, dažai

Penthouse Mouse, Australija.

11. Ani Schulze, „No man is an island“

2009 m., popierius, plastikas, džinsas, medis, etc.

ARTKOR projektų erdvė, Vilnius, Lietuva.

12. Žilvinas Landzbergas, „Skonis“

2004 m., instaliacija, poliuretano putos, gipsas, aliejiniai dažai

Šiuolaikinio meno centras, Vilnius, Lietuva.

13. Gytis Skrudžinskas, „Geriausiai pasakoja vaizdas“

2003 m., popierius

ŠMC, Vilnius, Lietuva.

14. Dainius Liškevičius, „In/Out“

1998 m., plienas, stiklas

ŠMC, Vilnius, Lietuva.

15. Vytautas Umbrasas, „Vienas iš dešimties“

1996 m., medis, vilko narvas, 230 cm

Kaunas, Lietuva.

16. Giedrė Kolokšanskytė, Lina Vainoraitė ir Julija Batečko, Projektas „75%“

2009 m.

Klaipėdos parodų rūmai, Klaipėda, Lietuva.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Apie socialinę fotografiją. Lietuvos fotografija: vakar ir šiandien. Metraštis, 2000. Vilnius. Prieiga internete: <<http://www.spauda.lt>>
2. Argentinietiškas tango – sukilimo muzika. Direkte Aktion, Nr. 109. Prieiga internete: <<http://www.anarchija.lt>>
3. Aster von Ernst, 1995, Filosofijos istorija. Vilnius.
4. Baudrillard Jean, 2002, Simuliakrai ir simuliacija. Vilnius: Baltos lankos.
5. Bauman Zygmunt, 1988, Freedom Stony Stratford: Open University Press.
6. Belk Russell, 1988, Possessions and the extended self. Journal of Consumer Research. Chicago: Chicago Journals, Vol. 15.
7. Berger Peter, 1995, Sociologija. Kaunas: Litterae universitatis.
8. Bishop Claire, 2006, The Social Turn: Collaboration and its Discontents. London. Prieiga internete: <<http://artforum.com>>
9. Bladas M, Evsterova A., Karolidesas A., Sojeva N. 100 uždraustų knygų. Pasaulinės literatūros cenzūros istorija. 2004.
10. Bočiulytė Rita, 2009, Klaipėdos parodų rūmuose – pažįstami ir nauji vardai. Kauno diena. Prieiga internete: <http://www.kamane.lt/lt/naujienos/daile/dnaujiena1122>
11. Campbell C., 1994, Consuming goods and the good of consuming. Critical review. Vieta: leidykla, Vol. 8.
12. Černevičiūtė Jūratė, 2006, Vartojimas, identitetas ir gyvenimo stilius. Filosofija. Sociologija. Vilnius: Lietuvos Mokslų akademijos leidykla, nr. 3-4.
13. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Prieiga internete: <http://www.lki.lt/dlkz/>
14. Dempsey Amy, 2004, Stiliai, judėjimai ir kryptys. Enciklopedinis moderniojo meno vadovas. Vilnius: Presvika.
15. Dubinskaitė Renata, 2005, Tarp akies ir ausies. Šiaurės Atėnai, Nr. 769. Prieiga internete: <http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=769&kas=straipsnis&st_id=4385>
16. Dumbliauskas Vytautas, 1999, Socialogija: Mokymo priemonė. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
17. Džilavjanaitė Kotryna, 2006, Socialinės grafikos iššūkiai. Septynios meno dienos, Nr. 694. Prieiga internete: <<http://www.culture.lt>>
18. Featherstone Mike, 1991, Consumer Culture and Postmodernism. London: SAGE publikations Ltd.

19. Festivalyje „Sirenos“ – aštrus socialinis teatras, 2005. Septynios meno dienos, Nr. 674.
Prieiga internete: <<http://www.culture.lt>>
20. Forward Steve, Consumerism and Youth Ministry. Prieiga internete
<<http://www.tear.org.au/resources/incite/43/page.php?pagenum=>>
21. Gaižutis Algirdas, 1998, Meno sociologija. Vilnius: Enciklopedija.
22. Gytis Skrudžinskas, pristatymas.
<http://www.youngartists.lt/?page=artists&language=lt&branch=visual&artist_id=308#end>
23. Gorp Jeremy van, 2005, Youth, identity and consumption. Pranešimo medžiaga. Prieiga internete:
<http://www.sifo.no/files/Van_Gorp.pdf?PHPSESSID=03128b79bee3cfc85ab6e027bd9f6f80>
24. <http://www.ndg.lt>
25. Kazakevičius Ignas, 2009, Maskvos liturgija II. Prieiga internete: <<http://www.kulturpolis.lt>>
26. Keller Margit, Vihalem Triin, 2003, Return to the „consuming West“. Young, Vol. 11(3).
27. Laužikaitė Milda. 2004 04 16, Th. Adorno masinės muzikos kritika – vis dar aktualu?
Literatūra ir menas, nr. 2997. Prieiga internete: <<http://www.culture.lt>>
28. Mažeikis Gintautas, 2009, Socialinės-politinės kritikos poreikiai ir pavojai. Literatūra ir menas, Nr. 3234. Prieiga internete: <<http://www.culture.lt>>
29. Mitchell Juliet, Oakley Ann, 1997, Who's Afraid of Feminism? Seeing Through the Backlash. New Press.
30. Mukerji Chandra, Schudson Michael, 1991. Rethinking Popular Culture: Contemporary Perspectives in Cultural Studies. London: University of California Press. Prieiga internete: <<http://books.google.lt>>
31. Nisbet Rober, 2000, Sociologija: mokymo priemonė. Vilnius: Pradai.
32. Paroda „75%“. Aprašymas, 2009. Prieiga internete: <http://pinkifydesign.com/paroda-%E2%80%9C75%E2%80%9D>
33. Pranašiška paroda? „Things to come“ ARTKOR projektų erdvėje, 2009. Prieiga internete: <<http://www.artnews.lt/pranasiska-paroda-%E2%80%9Cthings-to-come%E2%80%9C-artkor-projektu-erdveje-1781>>
34. Radžvilas Vytautas, 2001, Moderniosios socialinės teorijos apmatai. Vilnius.
35. Ritzer, G. (1998). „Introduction“, in J. Baudrillard, *The Consumer Society*. Thousand Oaks: Sage., p. 15

36. Samalavičius Almantas, 2004, Masinė kultūra ir kultūros kritika. Filosofija. Sociologija. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos leidykla, Nr. 4.
37. Slater Don, 1997, Consumer Culture and Modernity. Cambridge: Polity Press.
38. Storey John, 1996, Cultural Theory and Popular Culture: A Reader. Edinburg: Pearson Education Ltd. Prieiga internete: <<http://books.google.lt>>
39. Šiaulytė Viktorija, 2008, Instaliacijos logikos paieškos. Žilvino Landzbergo paroda „Čirvų vynas“ iš jaunų menininkų ciklo „Geltona linija“ ŠMC. Septynios meno dienos, Nr. 799.
40. The Supermarket Lady, 2005. Prieiga internete: <http://www.fdcw.org/0607/logo/van-santen/2007/05/just_another_baudrillard_entry.html>
41. Universalus meno žodynas nuo seniausiųjų laikų iki dabarties, 1998. Kaunas: Šviesa.
42. Vosyliūtė Anelė, 2003, Vartojimas kaip socialinė problema. Straipsnis. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas. Prieiga internete: <<http://images.katalogas.lt/maleidykla/fil33/F-41.pdf>>
43. Walzer Michael, 1922, Kritikų draugija: visuomenės kritika ir politinis angažuotumas dvidešimtajame amžiuje. Vilnius: Pradai, 1992.
44. Žilvinė Gaižutytė-Filipavičienė. Pierre'as Bourdieu ir socialiniai meno žaidimai. Vilnius, 2006.
45. Žukienė Rasa, 2003, Vakarų Europos XX a. dailės istorija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

PRIEDAS

Instaliacija „Eldoradas arba Pažadėtoji žemė“